

11. ONDARE KULTURAL, NATURAL ETA PAISAJISTIKOARI BURUZKO ALDERDIAK

11.1 SARRERA ETA ESPARRU JURIDIKOA. BABESERAKO GIDALERROAK

Ondare artistiko, historiko, arkeologiko, natural eta paisajistikoaren gainean sortzen diren gidalerro legal edo mugapenak, plangintza orokorrerako baldintza garrantzitsuak sortzen dituzte, indarrean dagoen araudi sektorialaren bidez onartuak eta aurreikusiak daudenak.

Vitoria-Gasteizko ondare artistiko, historiko, arkeologiko eta etnologikotik hasita eta ondareari buruzko araudiarekin ados, Ondare Kultural bezala helburua ez da bakarrik ondasunen kontserbazio eta babesa, baizik eta, transmisioa, sustapena eta balioan jartzea. Iraganeko ondasunak kontserbatzeko eta transmititzeko merezimendu gisa ulertua.

Kultura Ondarearen inbentarioa (historikoa, arkeologikoa, etnografikoa) eguneratzea eta egokitzea, zein udalerrriaren kokapen natural eta paisajistikoa babestea ezartzen da. Eta ur ibilguen bideak bere ibilbideetara sartzea.

Kultura Ondareari dagokionez, ondoren esparru juridiko garatzen da eta aurretik garatutako helburuak kontutan hartzen dira.

7/1990 Legean uztailaren 3koa, Euskal Kultur Ondareari Buruzkoan aipatutakoa azpimarratu behar da (EHAA, 157zk 1990.urteko abuztuak 6), Kultur ondarea aldezea, aberastea eta babestea eta horren zabalkunde eta sustapen egitea du xede. Datuen kondairatikako, artezko, hirigintza, etnografi, zientzi, teknika gizarte-aldeetikako balioagatik kultura-interesgarritasuna izanezko eta, beraz, babes eta aldezipena merezi duten ondasun osatzen dute kultur ondarea. Lege honen 44.2 artikuluan ondorengo aipatzen da:

“Indarrean den legeriaren arabera Ingurugiro-inpaktuaren gaineko ebaluazioa izango duten proiektu guztiek izan beharko dute foru aldundi egokiak emandako txosten arkeologikoa, hain zuzen ere, txosten horren ondorio diren baldintza eta kontsiderazioak sar daitezzen deklarazioan”.

Lege honen ondoriotarako, euskal herriko kultur ondarea osatzen duten eta zermugatu eta zerrendatu daitezkeen ondasunak, honako maila hauetakoren baten sailkatu beharko dira:

- **Monumentua:** ondasun higigarri edo higiezina, banan-banan ondasun kulturala aintzat hartuta.
- **Monumentu-multzoa:** unitate kulturala osatzen duten ondasun higigarrien edo higiezinen multzoa.
- **Espazio kulturala:** tokiak, jarduerak, sorkuntzak, sinesmenak edo Iraganeko gertakariak Euskal Herriko kultura eta bizimoduaren adierazpenaren forma garrantzitsuekin lotuta.

Sail honen lehia Eusko Jaurlaritzako Kultura Saileko Kultura Ondarearen Zentroari dagokio, Jabetza Kualifikatuen Erregistroan eta Eusko Kultura Ondarearen inbentario orokorrean inskribatu behar da bere deklaraziorako.

Ondasun kultural hauek aldi berean, arkeologi zonaldeak bezala kontsidera daitezke bere azterketa metodologia arkeologikoaren aplikazioa behar badu, 7/1990 Legearen 44.1 artikuluan zehazten den bezala.

Lege honen arabera, **234/1996 dekretuak Balizko Arkeologia Guneen (BAG) erregimena ezartzen du** (EHAA, 205zk 1996.urteko urriak 23), zonaldeen mugak eta zehaztapenerako erregimena onartzen du, orubeak eta eraikinak, balizko arkeologienak eta arkeologi balioaren edukiera. Aipatutako Ondare kultural Legearen 49.artikuluan aurreikusia.

- 2.artikua: Inguru, orube zein eraikinak balizko arkeologia gunetzat (BAG) jotzeko izendapena, Kultura Ondarearen arloaz arduratzen den sailburuordeak egingo du Eusko Jaurlaritzako Kultura Ondarearen zuzendariak horrela eskatuz gero. Sailburuordeak emango dio hasiera dagokion espedienteari, Kultura Ondarearen Zentroak egingo duen txostenean oinarrituta.
- 3. Artikulua: orube zein eraikin batean aztarna arkeologikoak egon daitezkeela frogatzeko, leku horretan Arkeologia Zientziak balizko aurkikuntza arkeologikoen aztarnatzat hartzen dituen elementuetakoren bat badagoela egiaztatu beharko du.
- Deklaratutako zonaldeetan edozein obren proiektua hasi aurretik edo hunkitutako elementuaren gain eragina duena, Ondare legearen 49. Artikuluan aipatzen den bezala, Arabako Foru Aldundiak baimena emango dio (gaur egun Kultura Sailaren Museo eta Arkeologia zerbitzua).

Lege honekin batera **342/1999 dekretua, 1999ko urriaren 5koa, Kalifikatutako Kultura Ondasunen Erroldari eta Euskal Kultura Ondarearen Inbentario Nagusiari buruzkoa** sortzen da (EHAA 203zk 1999ko urriak 22 akats zuzenketekin EHAA 231zk 1999ko abenduak 2). Hauetan inskribatu beharko da, hurrenez hurren, kalifikatutako kultura ondasunak eta, azken hauek adina garrantzia eta balioa eduki ez arren, euskal kultura ondarea osatzen duten elementuak.

Arabako Ondare Historikoari buruzko tokiko araudia **otsailak 23ko Arabako Lurralde Historikoaren Ondareari buruzko 5/1998 Foru Araudiak** erregulatua dago (ALHAO 28zk. 1998ko Martxoaren 6koa). Aipatutako Foru Araudiak, jabari publikoko ondasunen erregimena eta jabari pribatuko ondasunak erregulatzen ditu, Arabako Lurralde Historikoaren Ondarea osatzen duena.

Beste alde batetik, Vitoria-Gasteizen, hurrengo afekzioak ditugu, besteak beste Kultura Ondarearen babesari dagokionez, Multzo Monumentaleko kategoriarekin: Vitoria-Gasteizko Hirigunea, Arkaiaren Arkeologi Zonaldea eta Donejakue bidearen Multzo Monumentala.

- **Abenduak 2, 12/96 aginduaz, Vitoria-Gasteizko Gune Historikoa Arkeologi Gunea bezala izendatu zen, Monumentu Multzoan Ondasun kulturalaren kategorian Eusko Kultura Ondarearen Inbentario Orokorrean** (EHAA 9zk. 1997ko urtarrilak 15). Esparru

juridiko honetan hunkitutako zonaldea mugatzen da, Erdi Aroko Gune Historikoa mugatzen da eta Vitoria-Gasteizko Udalari, Arabako Kultura eta Hirigintza Sailari eta Arabako Foru Aldundiari premiatu egiten zaie. Zonalde honen jarduketa AFaren baimena behar du, Arkeologi Proiektua garatu aurretik, 7/90 Legearekin ados.

- **Vitoria-Gasteizko Gune Historikoa, Monumentu Multzoa bezala kalifikatuta dago Eusko Jaurlaritzaren abenduak 23ko 312/1997 Dekretuaren arabera eta bere babes erregimena finkatzen da (EHAA 9zk. 1998ko urtarrilak 15).** Agirian babes maila ezberdinak ezartzen dira (berezia, ertaina, oinarrizkoa, ordezkoko elementuak, bate ez datorrenak eta hirikoak), guztiak udalerriko hirigintza plangintzari lotesleak.

Ondorioz, Dekretuak hainbat aldaketa izan ditu Gune Historikoaren higiezin ezberdinen borondate txarrekin hasteko (Ekainak 8ko 245/1999 Dekretua, EHAA 117zk. Ekainak 22; 1999. urteko irailak 6ko ebazpena, EHAA 182zk. Irailak 22; azaroak 18ko 281/2003 Dekretua).

- **387/2013 DEKRETUA, uztailaren 16koa,** aurri-egoerako deklarazio-prozeduraren barne dauden Vitoria-Gasteizko **Barnekale Berriko 21 eta 23an** diren higiezinak partzialki desafektatzea ebazten duena (EHAA, 139 zk 2013ko uztailak 22), hondatuta dagoenaren deklarazioa, 312/1997 Dekretuak hunkitutako ondasun kulturalak.
- **237/2017 Dekretua, urriaren 17koa,** Vitoria-Gasteizko **Aitzogile kaleko 45. zenbakian de higiezina partzialki desafektatzea ebazten duena (EHAA 203 zk. 2017ko urriak 24),** 312/1997 Dekretuak hunkitutako ondasun kulturala.
- **Irailaren 5eko 2224/1962 Dekretuak, zeinak Donejakue Bidea multzo historiko-artistiko izendatzen baitzuen (EAOko 215. zk.an argitaratua, 1962ko irailaren 7an),** ibilbidea grafikoki irudikatu gabe.

Dokumentuak eragina zeukan udalerraren zenbait higiezinaren gainean: Jasokunde Parrokia-Eliza eta Arkaiako zubia; Santa Kolunba Parrokia-Eliza Argandoñan; Ariñiz eta Oreitiako San Julian eta Santa Basilizia Elizak; Alegria gaineko zubia Oreitian eta Abendalako San Martin Baseliza, Vitoria-Gasteizen.

Donejakue Bidearen zatia Monumentu Multzoaren barruan eta 7/1990 Legearen 12.1 artikuluan aurreikusitakoaren arabera, Vitoria-Gasteizko Erdi Aroko hiriguneko eta Armentian San Prudentzio Baselizan elementu bikainak kontsideratzen dira.

Ondorioz, eta behin Kultura Ondarearen arloan onartutako kompetentzia eskusiboa, **urtarrilaren 25eko 14/2000 Dekretuaren bidez, Monumentu Multzo kategoriako Kultur Ondasun izendatu zen Euskal Autonomia Erkidegotik pasatzen den Donejakue Bidearen zatia.** Orduan zehaztu zen grafikoki bidearen trazadura, baina garrantzi gehiago eman zitzaion eduki xakobearen aldetik garrantzia zeukaten mugarriak lotzeari, trazadura bera bide fisiko moduan zehazteari baino. Horrek erabat lauso utzi zuen, definitu gabe, bidearen trazadura; baina ondorengo azterlanek zehaztaperen gehiago eman dute apurka-apurka.

2010.urteko uztailaren 29ko ebazpenean, Ondasun Kultural Sailkatuaren espedienteari hasiera ematea adosten da, Monumentu Multzoko kategoriarekin, Donejakue bidearen alde EAetik pasatzen denean (EHAA 171zk. 2010.urteko irailaren 6an).

2/2012 Dekretua, urtarrilaren 10ekoa, Euskal Autonomia Erkidegotik pasatzen den Donejakue Bidearen Zatia Monumentu Multzoaren kategoriako Kultur Ondasun Sailkatua izendatzekoa (EHAA 19zk. 2012ko urtarrilaren 27),urtarrilak 25eko 14/2000 dekretuaz ordezkaturia.

2/2012 Dekretu honen III.eranskina babes erregimen bat ezartzen du, erregimenari buruzko izaera duten artikulua, aplikazio eremua, hirigintza plangintzarekiko erlazioa eta udalerriko jarduerekin zerikusia duten bestelako aspektuen kapituluak ateratzen dira:

I Kapituluak,

1. art.: *Babes-erregimen hau idazteko arrazoia Euskal Kultur Ondareari buruzko uztailaren 3ko 7/1990 Legeko 12. artikulua arautzen du. Donejakue Bidea Kalifikatutako Monumentu Multzo deklaratzeko izendapenaren baitan sartzen da, eta babes-erregimenak adierazitako alderdiek izaera loteslea dute kultura-ondasun hori kontserbatu edo berreskuratzeko eragiketetik. Hala arautzen dute adierazitako lege horretako 28.1. artikulua eta Lurzoruari eta Hirigintzari buruzko ekainaren 30eko 2/2006 Legeko 199. artikulua. Horiek horrela izanda ere, hirigintza-planeamenduko bitartekoek arau murriztaileagoak xeda ditzakete, ondarea kontserbatzeko neurrien jardun-modua zehazteko.*

2. artikuluan aplikazio eremu bezala, ezartzen da: Babestutako elementu guztiak Euskal Kultura Ondareari buruzko 7/1990 Legearen menpean egongo dira, alde hauei dagokienez: baimen-erregimena, erabilera, jarduera, defentsa, zigorrak, arau-hausteak, esku-hartzeak eta abar. Donejakue bideko elementu guztientzako aplikatu ahal izango da (2.2 art.).

3. artikuluan: Donejakue Bidearen Monumentu Multzoari lotutako elementuak dira:

a) Ibilbidea bera eta hura osatzen duten bide-motak. b) Bidea osatzen duen obra zibila. c) Bideari lotutako monumentu-multzoak eta higiezinak. d) Bidari lotutako beste elementu batzuk.

4.Art.: **Hirigintza Plangintzan betebeharreko baldintzak betetzeko erlazioa ezartzen da:** Babes-erregimenen honetako ondasunaren hirigintza-planeamendua egiteko, 7/1990 Euskal Kultur Ondareari buruzko Legearen 28.1 ataleko txostena behar da, eta horien barruan sartzen dira eraikuntzak bateratzeko ahalmena, eraikuntza berriak barne. (5.2 art). 5.3 artikulua ezartzen du: ***babes-erregimen hau garatuko duten hirigintza-arauak onartu arte, Lege horren 28.2 atala betetzekoa da.***

Kontserbazioari buruzko eginbeharrak eta erabilerei dagokien hurrengo artikulua, eta egitura multzoarekin harremana daukatena, azpimarratuz **7. artikulua: bere ingurunean burutuko diren eraikuntzako esku-hartzeak**. 7.3 atalean: kalifikatutako kultura-ondasunetan eta horien inguruetan egin nahi diren esku-hartzeek dagokion lurraldeko foru-aldundiaren baimena beharko dute, eta baimen hori eskuratu beharko da udal-lizentzia eskuratu aurretik. **Erlijio-gurtzarako kultura-ondasunen** kasuan, aintzat hartu beharko dira erabilera horrek dituen eskakizunak.

7.4 atalean eraiketaren gaia lantzen da baina bakarrik egin daiteke 7/1990 Legearen 36.artikuluaren eta azaroak 10, 306/1998 dekretuan aipatzen denaren arabera. Eraikuntzen barruko husteak, eraisketa partzialaren kontsiderazioa daukate eta horregatik, legearen agindu honi esleituta daude.

9.artikuluan, parte hartze proiektuei dagokionez, 9.1 puntuan ondorengoa ezartzen da: *Babes berezia, ertaina edo oinarrizkoa araututa duten eraikinetan edozein esku-hartze egin aurretik, dagokion esku hartzeko proiektua egin beharko da. Hauek behar ditu esku hartzeko proiektu horrek: Eraikinaren egoerari buruzko **azterketa analitikoa**; alegia, txosten historiko eta arkeologiko bat, eraikinaren deskripzioa, eta kontserbazio-egoerari buruzko azterketa, txosten diagnostikoa, ondorioak eta esku-hartzeko oinarrizko gomendioak biltzen dituena.*

II kapitulua, bide-trazadura osatuko dute Donejakue Bideak Euskal Autonomia Erkidegotik igarotzean euskarritzat dituen pistak, bideak, bide historikoak, errepideak eta kaleak, Donejakue Bideak berak dituen bi ibilbideetan: kostaldeko bidean eta San Adriango tunelaren bidean.

Arabako Lurralde Historikoa eta zehatzago Vitoria-Gasteizko udalerririk **San Adrian tunel** izendatutako bidearen esparruan kokatuak daude.

Kapitulu honetan itxura ezberdinak definitzen dira (10-15 art.), bere babes erregimena finkatuz, bereziki egiturazko jardueretan. **13.12 Artikuluan** burutu daitezkeen jarduerak aipatzen dira, Aldundiaren Kultura Sailari baimena eskatu ahal zaio, proiektu osoan sortutako inpaktua eta neurriak Bidearen baldintza egokiak berrezartzeko.

III kapitulua, 16-20 artikuluetan erregulatutako parte hartzeak eta Donejakue bidearen **obra zibilen erabilerak**, zubiak eta galtzadak horrela ulertuz gero. IV Eranskinaren bigarren zerrendan azpimarratuak geratzen dira.

IV kapitulua monumentu multzoen **babes erregimenean** eta ibilbidearen monumentu multzoen higiezinak **finkatzen** da, babeserako hiru maila ezarriz: berezia, ertaina eta oinarrizkoa. Babes ingurunea 15 metrotan finkatzen da babes bereziko eta ertaineko elementuentzako.

V kapituluak, Ibilbideak eragindako beste elementu batzuetarako babes maila bakarra definitzen eta ezartzen du, pikotak eta bideko bidegurutzeak bezala.

Bidearekin erlazionatutako elementuen zerrenda ezberdinak babes esparru honen barnean dagoena, **Katalogo Atalaren** barruan agertzen dira.

- **222/2017 Dekretua, irailaren 19koa, Zadorra ibaiaren arroko zubiak monumentu-multzo kategoriarekin Kultura Ondasun Kalifikatuak deklaratzeko** (EHAA 184zk. 2017ko irailaren 26koa) daukan interes historiko-kulturala ikusita. Dokumentuak bere babes ertainaren barruan hurrengoak aipatzen ditu: Amarita, Abetxuko, Gobeo, Aztegieta, Foronda, San Kristobal (Foronda), Lafuente eta Martioda. Egiturazko, eraikuntzako eta historiko babes mota definituz. Oinarrizko babesaren barruan, Askartza, Puente grande, Monasterioguren, etb... zubiak daude eta aldi berean bere babes mota definituz.

Azkenik, **Kultura Ondarearen LPSa**, Kultura Ondarea babesteko lurraldea antolatzeko tresna da. Hortaz, oinarrizko lege hauek lotzeko puntua suposatzen du: Lurraldearen antolamendua eta Kultura Ondarearena, biak 1990. urtekoak. LPSak hiru blokeak sistematizatzen ditu:

1. Xedapen arauemaileak, Kultura Ondare Higiezinaren ondasunak identifika dezaten, beren kategoria eta babes mailak finka dezaten, aipatutako ondasunei lotutako hirigintzako kategoriak definitu dezaten, eta babes xedapenak, aplikatzeko erak eta beren izaera loteslea definitzeko.
2. Hobekuntza eta babesaren sustapenerako orientazioak, babesaren programazioaren bidez eta ekintza publikoak finkatzeko lehentasun ordenaren bidez eta babeserako, zaintzeko eta hobekuntzarako laguntzak partikularrentzat.
3. Garapenerako orientazioak, hirigintza eta lurraldeko garapenerako jardueretako kultura ondasun higiezin zehatzak integratzeko, eta kultura-jardueren egoitza gisa egokiak izan daitekeen gunek, babesteko ondasunaren balioei eta izaerari lotuta.

LPSaren Aurrerapena 2001. urteko uztailaren 6an onartu zen eta hortik aurrera ez du tramitazio kurtsoa jarraitu. Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak ez du inoiz erreferentzi gisa dokumentua aipatu.

11.2 ERREFERENTZIAZKO TXOSTEN SEKTORIALAK

Aldez aurreko Ikasketa Idazketa lanean, Vitoria-Gasteizko HAPOaren Ingurumen Inpaktuaren Ebaluazioa espedientea baino lehenagoko kontsulta fase bat egin zen. Ondorioz, organismo ezberdinen aldetik txosten ezberdinak suposatu zuen Vitoria-Gasteizko ondare babes erregimenean eragina daukatenak.

- AFA Kultura Sailaren txostenean EEBE 2010 023 espedientean, 2010ko azaroaren 15ekoa, Vitoria-Gasteizko Ondare Arkeologikoen alderdi erlatiboari buruz hitz egiten da, arkeologia gunearen sailkapen batzuk proposamen bat bezala ulertu behar dira, ondasun ondareen sailkapena Eusko Jaurlaritzari dagokiolako. Hortaz, **Aurrerapenean**

7/90 Ondare Legean inbentariatu edo kalifikatu direnak bakarrik aurkeztuko dira, proposamenean babesarik ez daukatenak mantenduz.

Aipatutako txostenean, galtzada erromatarrari Iter XXXIV buruzko aurreko ikasketetan aipatutako proposamena ez da egokitzat hartzen, baizik eta Eusko Jaurlaritzari kalifikazio ahalik eta arinen egitea proposatzen du.

- Eusko Jaurlaritzaren Kultura Ondarearen Zuzendariaren txostenean (2008ko apirilekoa) Vitoria-Gasteizko Interes Kulturalerako Ondasun Higiezinako eranskin bat dago, Ondarearen Historiko-Arkitetkoniko eta Arkeologikoari buruz. Aldi berean, babes neurriei dagokionez, aurreratzen du Kultura Ondarearen Zuzendaritzak egunerapenean lantzen ari dela.

Espediente hauen banaketari dagokionez, parte hartzeak Zaharberritze zientifikoak eta Zaharberritze kontserbatzaileak izatea gomendatzen du, 317/202 Dekretuan agertzen diren Urbanizatutako eta Eraikitako Ondarearen birgaitzetik babestutako jarduketak.

Tokiko interesa daukaten ondasunen kasuan, jasaten dituzten obrak bolumetria, kanpoko irudia, tipologia banaketa eta oinarritzko egitura errespetatzea gomendatzen da, 317/2002 Dekretuaren arabera berriztatze kategoriaren barruan sartuz.

Ondare Arkeologiari dagokionez, Sailkatutako Kultura Ondasunen dekretu erlatibo ezberdinak, Banatutako eta Inbentariatutako Arkeologi Guneak eta bere babes erregimenak aipatzen dira.

Aurrerapen honen HAPOan datuekin zerrendak sartuko dira, inbentarioaren eguneraketaren zain.

- Erreferentzia Agirian, EEBE ECIA 2010 023, 2010.urteko azaroaren 29koa Eusko Jaurlaritzaren Ingurumen Antolamendu Zuzendaria da. Sailkatutako eta Inbentariatutako Kultura Ondasunak ere aipatzen dira eta babes erregimena daukaten arkeologia guneak, kontuan hartzen ez diren arkeologia gunei sailkapen bat proposatuz.

Aipatu beharra dago urte asko pasa direla txosten hau idatzi zenetik, hortaz ziur aski zerrendak ez dira eguneratuak egongo, arazo hau HAPOan zuzenduko da hurrengo fasean.

11.3 ONDAREAREN BABESA GAUR EGUNGO PLANGINTZAN

Fase honetan aurretiko ikerketen bidez ateratako katalogoetan oinarrituz ondorengo arkeologi, historiko, artistiko eta Tokiko Erakunde Txikiko ondare taulak egin dira. Eusko Jaurlaritzaren kultura ondarearen zentroak finkatutako babes mailak dira, 7/90 Euskal Herriko Ondare Legean oinarrituz.

Aurkeztutako tauletan zutabeetan agertzen den informazioa hurrengo da: mugarri bakoitzaren zenbakia, Eusko Jaurlaritzaren Ondare Zentroak emanda, izendapena, kokapena, babes maila, kategoria eta kaleratutako data.

Babeseko zutabeetan ondorengo sigla erabili dira:

HAG: Hasitako Arkeologia Gunea

BAG: Balizko Arkeologia Gunea

BBAG: Babestu Beharreko Arkeologi Gunea

Maparen puntu guztiak eta Aurrerapenaren izaera propioa daukaten taulen datuak, elementu guztien berrikuspena egitera bideratzen denean, Kultura Ondarearen eguneratutako inbentariora jo arte. Inbentarioa aztarnategi arkeologikoen babes maila zehaztea eta mugaketaren arduraduna da.

11.3.1 HIRIGUNE HISTORIKOA

Vitoria-Gasteizko Hirigune Historikoa Kultura Ondasun gisa, Monumentu Multzo izendapenez 1997. urtetik, Eusko Jaurlaritzaren abenduak 23ko 312/1997 Dekretuaren arabera. Ondorengo aukeretan hainbat alditan eguneratua edo aldatua izan dena.

Azterketa globala

Euskal Autonomi Erkideagoan interes artistiko handiena duen gune historikoa Vitoria-Gasteizen dago. Lurraldearen goragune batean kokatua dago eta Gasteizko muino zaharra da. Plano eliptikoan almendra egiturazkoa da eta gaur egun oraindik hiriaren gune historikoa mantentzen du.

Berezia da antolamendu izaeran eta hiriko egiturari, nukleotik zentrokide formarekin banatzen da herria osatzen zuten hiru kaleetatik, goiko partean kokatuak, harresi barruan eta XII. mendekoak. Ondoren, XIII mendearen hasieran, muinoaren mendebaldetik hedapen bat eman zen eta bere kanpoko muga itxi egin zena. Mendearen erdian ekialdetik antzeko formarekin osatu zen.

Honela egituratu zen Vitoria-Gasteizko hiri bilbea, aldaketa handiak izan gabe XVIII menderaino. Mendearen amaieran, hiri zaharra berriro zen eta muinotik ordokira pasa da, hegoalderantz, Arkupea eta Espainiako Plazan zehar.

Vitoria-Gasteizko Gune Historikoaren berezitasunagatik ez dago bakarrik bere lehenaldiko erdi aroan, hiri bilbean eta tenplu gotikoetan agerian dagoena, baizik eta jauregiko errenazimendu arkitektura eta arkitektura barroko kopuru handia eta izaera bereziko beste adibideak, Arkupea eta Espainiako plaza izaera neoklasikoarekin.

Hiriaren arlo honetan aurrezteko merezi duen balio kantitatea eta aniztasuna dela eta, Eraikuntzako fase bakoitzari erreferentzia egingo diogu:

- **Erdi aroko etapa gotikoa:**

Tarte ezberdinen eta hesien etapak balio handikoak dira. Monumentu Multzoaren barruan oinarrizko babesak daukate (BAG 220). Vitorian hesien aztarnak garrantzi handiago daukate beste lurralde autonomoen nukleoekin konparatuz. Kontuan izan behar dugu harresi bikoitza mantendu zela XIX.menderarte.

- **Erdi Aroko hirigintza antolatzailea**

Jatorrizko herriak oraindik ere N-S norabide-egitura mantentzen du, muturreko gotorlekuak irudikatzen dituzten bi elementu arkitektonikoekin: Santa Mariako Eliza Nagusia eta San Bizente Eliza; hiru kaleetan zehar egituratua eta aldi berean zeharkako ertzeekin moztuak. San Miguel eliza ahaztu barik.

1.202.urteko sutearen ondoren Suso herria desagertu zen, gaur egun ez daude erdia aroko orubeak eta herriko eraikuntzak, baina bai, hirigintza egitura eta hesi aztarnak, eta aipatutako bi tenpluen arteko gotortutako itxiera.

Bai 1202ko (mendebalde) zabalgunea eta bai 1256koan (ekialdean), planimetriaren kontserbazioa azpimarratu behar da, Suso herria ezartzen den bihurtzearekin egokitua.

Muinoaren bi maldetan, etxebizitzak lurrikatuak neurri handi batean mantentzen dira eta kasu gehienetan batez besteko altuera errespetatzen da, 3 edo 4 altuerakoak. Neurri handi batean, erdi aroko antzinako orubeei lotutako eraikuntzak etxebizitzari dagokionez mantentzen dira. Beheko solairuan Kalera irekitzen ziren bi hutsunetan, sarridera eta merkataritza erakusleia. Etxebizitza batzuetan kontserbazio handia daukaten egiturak "alproja" etxeak dira. Etxebizitza hauek gainera, Vitoria-Gasteizen kasuan iturri baten goiko alde batera irekitzen ziren. Eta teilatuarekin bi uretara estaltzen ziren kaleari paraleloan dagoen gailurrari.

Zabalgune bakoitzari tenplu parrokia baten eraikuntza dagokio: mendebaldean San Pedro eta Ekialdean San Ildefonso. Azken hau ez da kontserbatzen, baina bai XIX.mendean eraiki zen kapera txiki bat, bere kokapena gogoratzen du eta bere barnean balio artistiko handiko higiezin pieza bat gordetzen du: San Ildefonsozko kristoa, XIV.mendekoa eta antzinako San Ildefonso atariari lotua dagoena.

Erdi aroko multzo honetan funtsezkoa da hurrengo tenpluen presentzia: Santa Maria, San Pedro, San Migel, San Bizente eta San Ildefonso kapera. Lehenengo laurak **babes maila berezia daukate.**

Gainera, erdi aroko azken mendeetan Hirigune Historikoaren eraikin zibilen barruan babesarako izaera eta hiri bilbeko gotortuen aztarnak geratzen dira: Andatarren dorretxea, babes maila bereziarekin, eta Doña Ochandaren dorretxea, babes ertaineko babesarekin.

Gaur egun ikusgarri diren Vitoria-Gasteizko Hirigune Historikoaren beste elementuak ingurunean dauden **zaindarien horma-hobiak** dira. **Modu berezian babestu** behar direla uste dugu bere izaera historikoaren garrantziagatik, hiriaren ohiturak eta gremioak zeuden aztarna oso zehatzak dira.

Hirigune historikoaren zonalde batzuetan neurri handian kontserbatzen dira erdi aroko mendeetan kaleak eta etxebizitzak zelakoak ziren gogoratu ahal duten irudiak. Hurrengoak dira: hedegile, zapatari, errementari, txikita kaleak, San Migel lursaila... zonalde hauek **babes maila berezia** daukate.

Hiriaren harresiz inguratutako esparrutik kanpo, monakal multzo ezberdinak eraiki ziren: **San Frantzisko eta Santo Domingo** multzoak HE eta IM-ko muturretan, gaur egun aztarna batzuk bakarrik geratzen dira, **Santa Klara komentua**, gaur egun ez da ezer ikusgarri geratzen. La Magdalena eta Santiago Ospitaleen kasuan gauza bera gertatu zen. Hala ere, guztiak daukate arkeologi babesia:

- Santa klara Komentua BAG, 215
- San Frantzisko Komentua BAG, 219
- Santo Domingo komentua BAG, 224
- La Magdalena Ospitalea BAG, 217
- Santiago Ospitalea BAG, 218

o **Aro modernoa (XVI-XVIII Mendeak)**

Vitoria-Gasteizko hirigune historikoa mende hauetako arkitektura eraikin asko kontserbatzen ditu, gaur egun aurretik zegoen hirigintza eta arkitektura multzoari lotuak daude. Eraikin kaskar eta salbuetsitako eraikinen adibideak daude, bai zibilak eta bai eklesiastikoak. Komentu multzo berezi bat dago: Santa Kruz komentua, XVI.mendetik eraikinaren parte gehiena mantentzen du, klaustro monakala eta eliza. Komentuzko eraikin bakarra izan zen eta eraikin bakarra da. Elizaren fatxada Vitoria-Gasteizko Errenazimendu egitura monumentalaren adibide hoberenetariko da.

Euskal Autonomi Erkidegoan lau dira Vitoria-Gasteizko hirigune historikoan dauden jauregi-arkitektura errenazentistaren adibide nagusiak: Montehermoso, Bendaña, Eskoriatza-Eskibel eta Goiuriko jauregiak. Guztiak salbuetsiak eta erdi aroko zenbait lursail edo orubeen batura dira, Montehermoso eta Eskoriatza-Eskibel jauregiak lorategi itxi bat daukatela gehitu behar zaio. XVI.mendearen lehenengo zatian eraiki ziren, ez bakarrik garai hartako arkitektura eta plastikozko lagin bikainak baizik eta aro berezi bat, hiriaren benetako Urre Aroa.

Salbuespenezko multzo honetaz aparte, Gune historikoan errenazimendu arkitektonikoaren eredu asko daude, etxeetako fatxadetan eta bestelako arkitektura piezatan, azpimarratuz:

- Arabako Jauregia (Errementari kalea, 24-26)

- Araba-Belasko Etxe jauregia (Zapatari kalea, 101)

Maturana-Berastegi Jauregi Etxearen kasuan (Hedegile kalea, 141), eraikina erdi-salbuetsita dago, balio altuko lorategi batekin, abandonatze egoeran aurkitzen dena.

XVII eta XVIII mendeetatik, Barrokoaren estiloa jarraituz, beste egoitza eleganteak bizirik iraundu dute, batzuk bereziak bere tamaina, egitura eta ezaugarriengatik:

- Marques de Alamedako etxea (Erremertería kalea, 27), azken barrokoari buruzko arkitektura nagusiko adibidea, bere ondare elementuez gain jatorrizko barne egitura ere kontserbatzen du
- Gobeo-Gevara-San Juan familien Jauregi etxea (Antzinako Arkeologia Museoa, Hedegile kalea 116)
- Gobeo Jauregia (Pintore kalea, 68)

Araba-Belaskotarren Jauregi Etxera (Zapatari kalea 101) aipamen berezi bat egin behar zaio bere abandonatze egoeragatik. Tamaina handiko elementua da, kanpoko eraikina eta lorategiarekin. Eraikina hiriaren historiara oso lotuta dago bere antzinako funtzioengatik (Arte Ederretako Akademia, Maisuen Eskola Normala...). Lursail okupatua, bere egitura eta zenbait aspektu formal babestea merezi dute.

Beste alde batetik, Hirigune historikoa erlijiozko arkitektura garaiko seinaleak kontserbatzen ditu, erdi aroko jatorria daukaten tenpluak alde batera utzita: San Pedro de Osmakapera (pintore kalea, 24) adibidez apezpikua jaio zen tokian eraiki zen. San Bizente de Paul 2 kalean Antzinako Hospizioa eraiki zen, XVII.mendeko obra da eta XVIII.mendeko berriztatzeak eta eranskinak izan zituen eta bere fatxada klasizista bereziki azpimarragarria da.

o **Garai neoklasikoa eta XIX.mendea**

XVIII.mende amaieran erdi aroko jatorria daukan hiria zabalgunek bat izan zuen Hegoalderantz bi eraikin bereziki: Espainiako Plaza eta Arkupeen multzoa. 1984.urtetik Monumentu bezala deklaratu dira eta babes maila berezia izaten jarraitzea beharrezkoa suposatzen du.

Hirigune historikoaren barruan beste eraikin batzuk altxatu ziren, bai eklesiastikoak eta bai zibilak. Lehenengo kasuan aipatu beharra dago San Prudentzio Kapera, Antzinako umezurtz-etxearen alboan, San Bizente Paul kalean.

XIX.mendean zehar hirirako garrantzia zeukaten zenbait eraikuntza eraikitzen hasi ziren, ez bakarrik egiturazko eta forma balioagatik baizik eta bere balio historikoagatik:

- Antzinako Marrazki Akademia (Eskola eta San Frantzisko Javier kaleak) eta Antzinako Arte eta Ofizioen Eskola (Eskola 10 kalea). 1830.urteko lehenengo blokean, XVIII.mendean sortutako akademia kokatzeko eraikina egin zen. Interes historikoa dauka eraiki zenetik gaur egun arte existitu den tokiko izaera daukan akademia bakarra delako, independentzia gerra iraundu zuen

bitartean izan ezik. Alboan eta haien artean komunikatuak, bigarren eraikin bat dauka, 1889.urtean eraikita, Arte eta Ofizio Eskola izatera pasa zenean eraiki zen (gaur egun Antzinako kontserbatorio bezala ezaguna).

- Foru Aldundiko Jauregi Etxea (Probintziako Plaza). XIX.mendean zehar eraiki zen. Gaur egungo Gobernuaren Foru Aldundi xedea da. Bere sailkapen historikoagatik eta korte klasikoko egitura.
- Antzinako Apaizgaitegi Kontziliar (Frai Zakarias Martinez 9 kalea). Azpimarratu behar dugu patioan kontserbatzen duen Antzinako Santa Maria Ospitalearen atari errenazentista baten sarbidea txertatua daukala.
- Halaber, Farolen Museoa (zapataria kalea, 35). XIX.mende amaierako eraikuntza bat da eta Farolen Arrosarioaren piezak gordetzeko egin zen. XX.mendean museoa bihurtu zen. Estatu mailara ia bakarria izateagatik eta gordetzen duen pieza multzoagatik

Ertaineko babes maila mantendu behar duten XIX eta XX. mendeetako beste eraikinak:

- Antzinako ikastetxe normala (Frai Zakarias Martinez kalea, 3)
- Antzinako ur biltegia (gaur egun Montehermoso Jauregiari lotua)
- Santa Maria parrokia etxea (Aiztogile kalea, 85)

Gorte historizista neogotikoa Santa Maria parrokia da. Aiztogile 85 kalean kokatuta dago, Diaz de Tolosanaren obra da, hiriaren bestelako eraikin historizisten autorearen dela. Bere babes berezia mantendu behar da.

Vitoria-Gasteizko Gune Historikoan, beste espazio ireki edo plazak azpimarratu beharko lirateke beraien berezitasunengatik erdi aroko esparruan, bere ezaugarri formalengatik:

- **Andre Maria Zuriaren Plaza.** Begiratokiak enparantzan dauden elementu nabarmengarriak dira, eraikuntzen altuera eta fatxaden egitura ere deigarriak dira. Gasteizko Batailaren monumentua, Udalak lehenengo mendeurrena ospatzeko aukeratu zuen monumentua izan zen eta hiriaren ardatz zentrolean kokatu zena. Hortik aurrera, hiriak identifikatzen duen sinbolo bat da, bere esanahiagatik eta bere obra kalitateagatik.
- **San Migelen Balkoi korritua:** Andre Mari zuriaren plazara irekitzen den espazioa, San Migel elizaren ataritik eta arkupeetatik. Andre Maria Zuriaren irudi gotikoa bere horma-hobian dago (XIV.mendekoa), hiriaren patroia nagusia da. Hiriaren toki ospetsuena da eta hiriaren ospakizun guztiak egiten dira, jai nagusien hasiera eta amaiera barne.
- **Aihotz Plaza.** San Migel eliza, arkupeen atzeko partea, Goiuri jauregia eta harpeen artean dagoen espazio publikoa.

- **Probintzia Plaza.** Diputazio Jauregitik irekitzen da Diputazio eta Jesusen Zerbitzarien kaleetara.
- **Santa Maria Plaza,**Gaur egun partzialki itxita dago Eliza nagusiaren obregatik.
- **Brulleria Plaza.** Erdi aroko espazio bat da bertan dauden eraikuntza multzoengatik: Santa Maria katedrala, Antzinako Arkeologi Museoa, Portalea, Matuarana-Berastegitarren Jauregi-Etxea, Antzinako apaiztegia eta Andatarren dorretxea.

Eguneraketa baten beharra azpimarratzen da, 2010.urteetik hona hiri esparruan eman diren aldaketengatik, azken txosten sektorialen data (IEEB 2010 Espedientea, AFaren Kultura Sailean 023, 2010.urteko azaroak 15 eta Eusko Jaurlaritzaren Ondare Kulturaleko zuzendariaren txostena, 2008ko apirilekoa).

BEPBk planteatutako babesan, Eusko Jaurlaritzak planteatutakoarekin adostasun bat dago, hala ere, BEPBk zenbait elementu berezietara babes handiago bat eskatzen du. Adibidez: Montehermoso Jauregia, Villasuso Jauregia, San Idefonso kapera, Portalea, Doña Otxanda Dorrea, Machete Plaza, Santa Maria Plaza, Andre Maria Zuriaren Plaza eta San Migel Balkoia.

Plano sozialean hiri espazio honen indartzea egiten ari da, eta jarraitu behar da ondare multzoaren balioan jartzearekin, ez bakarrik turismora begira baizik eta tokiko hiritarrentzako, honela gehiago baloratuko da bere historia.

11.3.2 ERAIKITAKO ONDAREA

Zabalgunea XIX

Antzinako hiri muinotik lautadara salto egin zuen. XVIII.mendetik XIX.mendera bere zabalgunea hasi zuen Hegoalderantz Espainiako Plaza eta Arkupeen bitartez. Honela hirigintza eta arkitektoniko ikuspuntutik hasiera eman zitzaion tarte berri batera.

XIX.mendeko bigarren zatian hegoaldean, Madrid-Irun trenbidea hiriaren hirigintza aurrerapena eta hedapena baimendu zuen, antzinako garaiko komentuen lurraldeak okupatuz. Posta , Prado eta Parke de La Floridako kaleetatik hasita ibilbide berri bat garatzen da. Zabalgune hau Bilbo, Donostia eta Iruña aurrekoa da.

Antzinako hedapen hau garaiaren eraikuntzak nahiko ondo mantentzen ditu, lau eta bost altuerako solairuak nabarmentzen dira eta fatxada nagusietan ikusleku ugari daude. Ondorioz, modu berezian uharte, lerrokatze eta hurrengo kaleen aspektu orokorrak zaindu eta babestea beharrezkoa da: Prado, Posta, San Antonio, Foruak.

Lehenengo aurrerapenean, hiriaren antolamendu planifikazio berrian Dato kalea egiterakoan hasi zen. Hiriaren erdiguneko bide nagusienetakoa da, Espainiako plaza eta trenbidearen artean. Zonaldean, fatxaden lerroa, eraikuntzen altuera eta ikuslekuak mantentzea eta errespetatzea beharrezkoa dela uste dugu, antzinako hiri honen irudi bereizgarri bat delako. Beste alde batetik, trenbidearen eraikuntzari dagokionez, egitura eta forma ezaugarriengatik bereziki ere babestu behar dela uste dugu, hiriaren arkitektura adibide onak dira.

Espainia Plazaren Ekialdean, aurrerapenaren plangintza berrian, XIX.mendeko lehenengo tertzioan bi eraikuntza deigarriak dira eta **babes maila berezia** behar dute:

- Korreos eta Telegrafo Eraikuntza (Posta kalea, 9), neovasca eskualdeko arkitekturaren adibide deigarrietariko bat.
- Espainiako Bankuaren antzinako eraikina (Lehendakari Agirre kalea, 2), Silvestre Perez Teatro Berriaren gainean eraikita, fatxadaren konposizioa eta Gorte klasikoko beste elementuak mantentzen ditu.

Foru Plaza; Foru, Independentzia eta Posta kaleen artean dago, 1975.urtean egindako proposamen batetik hasita eta antzinako Azoka Plaza lurreratu ondoren. Peña Ganchegui eta Chillida hiriko espazio berri hau diseinatu zuten. Bertan Chillidak, Foruei egindako ohoresku eskultura dago.

Floridako Parkea XIX.mendeko zabalgunearen muga batean kokatua dago. Espainian kontserbatzen den XIX.mendeko lorategi publikoetako bat da. Bere eraikuntza bi faseetan garatzen da: 1820.urteetik diseinu neoklasiko batekin eta 1855.urteetik jarraibide erromaniko historikoekin, Santa Klara komentuen lurraldearen gainean. Gainera, Madrilgo Errege Jauregitik hartuak barnean errege godoen 4 estatua zituen. XIX.mende amaierako kiosko bat mantentzen du, burdinazko arkitekturaren hiriko lehenengo seinaleetako bat izanik. Diseinu erromanikoa lorategi botanikoan eragin handia izan zuen, espezieen aukeraketa zaindua izanez. Gaur egun 95 zuhaitz espezie daude eta 79 zuhaixka.

La Florida Parkearen sarreran, Euskal Parlamentuaren eraikuntza dago, baina 1853.urtean Vitoria-Gasteizko institutua eraiki zen. Modu berezian babestu behar dela uste dugu nahiz eta XX.mendeko 80.urteetako zaharberritzearen ondorioz kanpoko forma bakarrik mantendu. Interes arkitektonikoa kontserbatzen duen eraikina da.

Florida Parkea eta Euskal Parlamentuaren aurrealdean Katedral berria eraiki da, XX.mendeko lehenengo hamarkadetan eraikitzen hasitako eraikin neogotikoa da. Barruan Eleiz Museoa dago.

Monseñor Cadena eta Eleta kaleetan, Katedral Berriaren alboan eta Florida Parkearen aurrean, Goya Gasolindegia kokatuta dago. XX.mendekoa da eta 30.urteetan eraikuntzetan forma eta material berriak proposatu zituen. 1995.urteetik **Ondasun Inbentariatuaren** kalifikazioa dauka (433). XX.mendeko arkitekturaren irudi berria da, eta San Antonio 30,32 eta 34 kalearen etxebizitza eraikina da.

Ramon y Cajal kalean eta La Florida Parkearen aurrealdean, Carmelitasen Nobizatua eraiki zen. XIX.mendeko 80.hamarkadan eraiki zen, Iñiguez de Betolaza arkitektoa hirian egindako elementu neogotiko bat izan zen. Arkitekto berak Marques de Urquijo kalean, hiriko lursail handiengan Bisitazio monasterioa eraiki zuen.

Jeneral Loma Plaza, gaur egun oinezkoentzako, Andra Mari Zuria Plazaren eta La Florida Parkearen arteko lotura da. Erdian Agustin Ibarrolako bi eskultura daude. Enparantzan XVII.mendeko, Purisima Concepcion komentuen eliza irekitzen da (San Antonio

izenarekin ezagunagoa da). Bere barruan balio handiko pieza artistikoak dauzka eta bere fatxada Vitoria-Gasteizko barrokoa ikusteko adibide on bat da.

Magdalenako komentua, orain dela urte asko Brigida erlijio-ordenaz okupatua dago eta Vicente Goicoechea kalean dago. Interes handia dauka Justo Antonio de Olaguibel arkitektoak diseinatutako elizaren fatxada mantentzen duelako. XX. mendean katedral berriaren obrak hasi zirenean bere garrantzia kontutan hartu zen.

Vicente Goicoechea kalean eta komentuaren alboan, Bonilla tailerraren etxea eraiki da, Vitoria-Gasteizko hiriaren arkitektura modernoaren adibide bat da. Babes berezia proposatzen dugu. 1994. urtetik **Inbentariatutako Ondasuna** da (420 zk).

Biltzar Nagusien eraikuntza, Prado eta Vicente Goicoechea kaleen artean kokatuta dago. 1868. urtekoa da eta XX. mendeko 80. hamarkadan zaharberritu zen, bere interes arkitektonikoa mantentzen du.

Arte eta Ofizio Eskola, eskualdeko gorteko adibide bat da, XX. mendearen lehenengo hamarkadetan Diaz Tolosanak egindako obra izan zen eta Conde De Peñaflores plazan kokatuta dago.

Zulueta del Paseo Jauregia, XX. mendeko lehenengo urteetan Iñiguez de Betolaza arkitektoak egindako obra da. Duela gutxi arte, Sancho jakintsua Fundazioaren egoitza izan zen, horretarako 1990. hamarkadan egokitua izan zen. Paseo de la Sendan integratutako lorategi publiko bat dauka.

Frai Frantzisko ibilbidera heltzeko Florida eta Senda ibilbidetik heltzen da. Aldi berean, La Florida paseotik, El Prado eta Cervantes paseotatik jarraituz Armentiarra heltzen da. Hiriaren ibilbide berde garrantzitsuenetarikoa dira. Frai Frantzisko ibilbidearen alde bietan eskualdeko eraikuntzak eta historia daukaten eraikuntzak daude, haien artean azpimarragarriak dira: Arte Ederretako Museoa (Agustin Jauregia, 2003. urtetik BCC, 458), Apraiz eta Luque, 1912. urteko Gorte neobarrokoko jauregitxo bat eta aurrean Ajuria Enea, Autonomia-Erkidegoko Lehendakaritza. 80. hamarkadaren hasieran bere funtzio berrirako birmoldatu zen, hala ere, ahal den neurrian jatorrizko egitura eta eskualdeko itxura mantentzen du.

Frai Frantzisko ibilbideak XX. mendeko kalitatezko eraikuntza asko mantentzen ditu: Zuloaga etxea, Las Jaquecas etxea, Villa Sofia, Villa María, Villa Vergara, Vera Cruz ikastetxea, Famili Sakratuaren parrokia, Arte Ederretako Museoa eta Ajuria Enea. Bere inguruneagatik eta bere mantentze onagatik multzo bikaina dela uste dugu.

Famili Sakratuaren parrokia, 1905. urteko Iñiguez de Betolaza obra da. Neobarroko eta neobizantin forma bereziak dauzka. XX. mendean Zabalgune berde honen biztanleentzako egin zen.

Lorategi hiria, Vitoria-Gasteizko ibilbide berdea osatzen du. XX. mendearen hasierako hiria da, Nieves Cano, Bizkaia, Araba, Navarra, Gipuzkoa eta Aguirre Miramón kaleen eta Zapardiel ibaiaren arteko urbanizazioa. 1924. urtean Lopez de Uralde, eskualde eta neovasco estiloko berrogei txalet diseinatu zituen, landatik hurbil bizi nahi diren maila

ertaineko biztanleentzako egindako auzoa zen. Bere kontserbazioa ezinbestekoa dela uste dugu.

Modu berean, Elvira Zulueta kalean, Prado Parkearen aurrean dagoena, XX.mendearen bigarren hamarkadan eskualdeko korte neovascoko etxebizitzak egin ziren.

Auzoak

Arriagako atarian, Santa Isabel kanposantuaz okupatutako espazioa gailentzen du, bere baterako izaeragatik, antzinako hilobi-monumentu eta garai eta estilo ezberdineko apaingarriengatik: neoklasizismoa, historizismoa, modernismoa eta arrazionalismoa. Bere hilobi-monumentuak 1820.urtekoak dira, bere behin-betiko antolamendua 1850.urtekoa da eta Santa Isabel kaperari buruzko antolamendu geometriko jarraibide arrazionaleri erantzuten die. Bere lauki-sareko solairua, angelu zuzenean zeharkatutako kaleak eta zabaltzeko aukera izan zuena, Espainian eredugarria izan zen.

Arriagako atarian, XVI eta XVII mendeko Arriagako San Bizente parrokia gailentzen da, bereziki bere dorreagatik, XVIII.mendeko 80.hamarkadan Justo Antonio de Olaguíbelen obra izan zen. Eraikin hau eredu bezala hartu zen probintziako beste obrentzako, Antoñana eta Alegria besteak beste.

Arriaga parkearen barruan, hiriko handiena, San Juan de Arriagako basiliza dago, Arriaga Kofradiako lehendakarien egoitza gogoratzen duen mugarri bat da. Bere egungo irudia 1945.urtean Guineak egindako birmoldaketa da, hala ere, bere izaera historikoagatik kontuan hartzea merezi du.

San Martin Auzoan, Elizbarrutiko apaiztegia osatzen duten eraikin multzoak eta gunek berdeak azpimarratzen ditu (Beato Tomás de Zumárraga kalea, 35), 1930.urteko obra da. Estilo neogotikoko historizista multzo handia da, Vitoria-Gasteizko lehenengo eraikina hormigoi armatuaz eginda dagoena da, egurrezko elementurik gabe.

Auzo berean San Martin parrokia eraiki da, eta antzinako San Martin de Abendañoko basiliza erantsita dauka. Erdi aroko eraikina da erreforma handiarekin, gaur egun erdi aroko garaiko irudien aztarnak kontserbatzen ditu hormetan, honengatik kalifikazio eta kontuan hartzea proposatzen dugu.

Auzo berean San Martin parrokia eraiki da, eta antzinako San Martin de Abendañoko basiliza erantsita dauka. Erdi aroko eraikina da erreforma handiarekin, gaur egun erdi aroko garaiko irudien aztarnak kontserbatzen ditu hormetan.

Azkenik, erlijiozko arkitektura garaikidearen hiru eredu nabarmendu nahi ditugu. Koroatze auzoan, koroatze Andra Mariako parrokia, 1960.urtean Miguel Fisac proiektuaz eraiki zen. Arkitektura organikoaren hiriaren adibiderik zaharrena da. Aingeruen Andra Mari parrokia, Gasteiz etorbideko zonaldean, garai berdineko da eta Carvajal eta Garcia de Paredes-en obra da. Azkenik, San Frantzisko parrokia, Zaramaga auzoaren erdian dagoena, 1970.urtekoa da eta Peña Gancheteguiz diseinatua.

Hiru eraikin hauetatik bik Ondare Arkitektonikoaren Erregistro Modernoan inbentariatuak daude, DoCoMoMo fundazioak eginda. Fundazio honek arkitekturaren Mugimendu berriaren dokumentazio eta difuzioari bideratuta dago.

DOCOMOMO Ibérico erregistrotan agertzen diren Vitoria-Gasteizko eraikinak			
Lanaren izena	Egilea	Helbidea	Data
Zerbitzu geltokia eta garajea	José Luis López de Uralde y Francisco Alonso Martos	Monseñor Cadena eta Eleta kalea 2	1935
Ama Birjinaren Eliza	Javier Carvajal y J.M. García De Paredes	Bastiturri kalea 4	1960
Koroatze Andre Mariaren parrokia	Miguel Fisac y Luis María Sánchez	Eulogio Serdán kalea 9	1960
KAS	Josep María Fargas y Enrique Tous	Gamarra enparantza 4	1965
Etxebizitza eraikina	José Luis López de Uralde	Probintzia plaza 1-3 Vicente Goikoetxea 10	1945
Aranzabal Etxea	Fernando Redón	Cervantes ibilbidea 18	1958
Etxebizitza multzoa	Jesús Guinea	San Antonio kalea 30-34	1939
Etxebizitza eraikina	Jesús Guinea y Emilio Apraiz	Santiago kalea 15 eta José Mardones kalea 17	1942
Etxebizitza eraikina	Ignacio Lasquibar	Florida kalea 55 eta Pio XII kalea 4	1961
Etxebizitza eraikina	Enrique Marimón y Ramón de Azpiazu	Senda ibilbidea	1964
Cegasa bulegoa	Adrián Lasquibar	Artapadura kalea 11, Gamarra	1964

Liburuki honen I ERANSKINEAN, taula ezberdinetan Vitoria-Gasteizen eraikitako Ondarea agertzen da:

- 1 Taula - I Maila: Eusko Jaurlaritzak kalifikatutako edo inbentariatutako eraikinak edo elementuak.
- 2 Taula - Ondare Historiko-Artistiko. II Maila: Eusko Jaurlaritzak eta HAPOak baloratzen dituen udalerriko eta tokiko babeseko eraikin edo elementuak.
- 3 Taula - Ondare Historiko-Artistiko. II Maila: Egungo HAPOak baloratutako tokiko edo udalerriko babesa daukaten eraikin edo elementuak.
- 4 Taula – Ondare Industrial

11.3.3 TOKIKO ERAKUNDE TXIKIEN ONDAREA

Tokiko erakunde honen analisisian datu arkitektonikoak eta arkeologikoak kontutan hartzen dira. **Edozein kasuan, eliza guztiak ondareko babesen bat daukatela.**

- **Aberasturi:**

Babesteko ingurune naturala eta nekazaritzakoa, Orgaci iturburua eta haritzen basoa azpimarratzen ditugu, azken hau Villafrancarekin partekatzen dugu.

Eraikitako ondarea familia bakarreko etxe ugari osatuta dago, batzuk berriak, beste batzuk berrituak eta beste batzuk zaharrak. Aberasturiko populazioa azken urteotan hazi da, baina hala ere, ohiko ingurunean ez dira aldaketa ugariak eman. Arkitektura zibilaren barruan Armarridun etxea nabarmentzen da, Diaz de Arkaia familiarena. Hala ere, eraikin nabarmenena San Esteban tenplua da, gurtza dauka. Kanpoan dorre lirain eta arkupe neoklasiko bat zutabe joniarrekin azpimarragarriak dira. Bai arkupea eta bai barneko kaperak J. A. de Olaguíbelek diseinatu zituen, bere jarduketan barruan landa elizetan. Tenplu honetan arabar neoklasizismoko maisu baten planoak gordetzen dira. Udalerriaren tenplu gehienetan bezala elizaren sarbidea eta bataiarria erdi arokoak dira. Tenpluaren erretaula kalitate artistikoagatik oso garrantzitsua da, probintziako plateresko espezie onenak.

Elementu etnografikoa bezala bola-jokoa azpimarratzen dugu.

Aberasturiko multzoa kontserbatu beharreko balio ertaina dauka, bere ingurune naturalarekin batera.

Gainera San Esteban Elizak Eusko Jaurlaritzak monumentua deklaratu du (488 Fitxa), eta Balizko arkeologia gunea erakundetik (B) (146). Aldi berean, **Diaz de Arkaien Jauregi** etxea babesteko beste higiezin bat da, Eusko Jaurlaritzaren ondasun higiezinaren zerrendan proposatuta dago (487 fitxa).

Eusko Jaurlaritzak babeserako proposatutako beste higiezinak:

- Aberasturi Baserria (588 Fitxa)
- Aberasturi geltokia (513 Fitxa)

Beste datu arkeologikoak:

- Santa Justa eta Santa Rufina baselizak, BGA, 147
- San Juan de Uriarte herrixkaeta tenplua, BAG 148. Jenderik bizi ez zen erdi aroko etapa.
- San Lorenzo Baseliza BAG, 149
- Santiago Baseliza BAG, 150
- Orgaciko Brontze aroaren asentamendua. Ez babesa eta ez proposamena.

- **Abetxuko:**

Vitoria-Gasteizko hirigunean, 1958.urtetik langile-auzo bezala garatu zena. Ordutik aurrera solairu bakarreko etxe merkeak, erdiko enparantza eta San Jose langile parrokia daude. Azken urteotan, eremuaren kanpoaldean familia bakarreko etxeak eta elkarri

atxikiak agertzen dira. Bere balio historiko, artistiko eta jainkozaletasuna daukaten elementu bakarrak: **Via Crucis, San Miguel tenpluaren Santo kristo eta eliza**. Higiezin hau beste eraikuntzetatik kanpo mantendu behar da, bere lorategiarekin batera gaur egun dagoen bezala.

Naturaren ikuspuntutik, Zadorra ibaiaren ertz garbi eta zuhaiztiak Vitoria-Gasteizko Gerriko Berdearen parte osatzen dute.

San Migel Tenplua garrantzitsua da bere hondakin erromanikoak, erretaula handia eta Santo kristoa gordetzeagatik, Abetxuko bezala ezaguna eta XVI.mendekoa eta Vitorian ospe handikoa. Higiezin hau Eusko Jaurlaritzak monumento deklaratzeko proposatu du (490 Fitxa), eta Balizko Arkeologia Gunea (85).

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak etorkizuneko babeserako.

- Iringilea, biltegi zaharrak eta bulegoak (517 Fitxa)
- **Abetxuko zubia (558 Fitxa) Zadorra ibaiaren arroko zubien MonumentuMultzoen barruan (222/2017 Dekretua).**
- Baserria (571 Fitxa)

- **Amarita:**

Landa nukleo txikia, udalerraren iparraldean eta Uribarri urmaeletik gertu. Landatzeko finka eta elementu ezberdinak eduki barik bezala mantentzen da. Toki bitxian kokatua, goragune baten gainean, elementurik garrantzitsuena eta deigarriena parrokiaren eraikina da, San Pedro Apostoluri dedikatua. Solairu bakarreko etxea da adreiluz eta zuraz eginda. Tenplua 1801.urtean eraiki zen. Erretaula neoklasikoa da.

Elizatik gertu baserri zahar eta bikain bat ikusten da, gaur egun zaratsua eta belarraz estalita. Berreskurazina.

Gainerako herria etxeak eta nekazaritzako eranskinak dira, nahiko bananduak. Eskola zaharreko eraikina gaur egungo Zentro Soziala da.

Lurzoru urbanizagarri handia existitzen da bere bizitegi hedakuntzarako. Nukleoaren neurriak eta ingurunea aldatuko lukeena.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak etorkizuneko babeserako:

- San Pedro Apostolaren eliza (474 Fitxa), eta arkeologi eremua 95.
- Amarita Errota (547 Fitxa)
- **Zadorra ibaiaren arroko zubien Monumento Multzoen barruan (222/2017 Dekretua)**

Datu arkeologikoak:

- Arriluzeko Nuestra Señora baseliza, BAG 94

- **Andollu:**

Vitoria-Gasteizko ekialdean kokatutako landa biztanleri txikia. Lurzoru emankorrez inguratuta dago eta bere populatzea kontzentratua. Bere baserriaren zati handiena landa izaerakoa da, eremuaren zereginekin egokiak diren biltegiekin eta eranskinekin.

Eraikin azpimarragarriena Santa katalina parrokia da, erdi arokoa eta bere lantegian erromanikoa, Ama Birjina eta bataiarriaren parte bat mantentzen duena. Elizak ez dauka dorrea baina lurraldearen zelairik azpimarragarriena dauka.

Zaindutako nukleo bat da eta bizikleta errepidea zeharkatzen du antzinako vasconavarro trenbideaz.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak etorkizuneko babeserako:

- Santa Katalina Eliza (463 fitxa) eta BAG, 129
- Errota (542 Fitxa)
- Andollu Geltokia (515 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Santa Katalinako Eliza BAG, 129
- San Roke Baseliza, BAG, 130

- **Antezana de Foronda/ Andetxa:**

Garai batean Infantadoaren Dukearen herria izan zen eta Hermandaz de Badajozen hiriburua izan zen. Elizan Dukearen jurisdikzioaren artxiboa gordetzen zen eta bertan epaileak juramentua aurkezten zuten.

Hurbileko Foronda aireportuko lanak izan arren, Antezanak bere ohiko landa izaera mantentzen du. Biztanleria, landa etxeak, antolatutako etxe berriak eta garbiak aurkitzen dira. Ondare zibilean antolatutako etxe batzuk nabarmentzen dira, haietariko bat dorrea izan zen, Zaraten dorrea. Multzoaren higiezin baliotsuena San Miguel Arcangel XVI.mendeko tenplua izan zen oraindik gurtza mantentzen du. Eraikinaren garrantzi historikoa aipatuz gain, interes artistikoa erretaula handienez oinarritzen da eta albokoetan, guztiak barroko-rococo motakoak. Gainera, kalitate handiko Andre Maria Arrosarioa kontserbatzen da, Juan Pascual de Mena nazioarteko eskultorearena eta trantsiziotik neoklasizismora. Sakristian, neoklasikoko altzariak daude, marfilezko kristo filipinarra eta XVIII. Mendeko grabatu bilduma bat, Juan Antonio Salvador Carmona autorearenak. Gaur egun estaldura berriak jartzen ari dira.

Kanposantuaren alboan XVII.mendeko gurutzadura bat mantentzen da. Bere hasierako kokapenetik mugitu izan zen Armolako Andra Mari baselizaraino, aireportuaren obregatik azken hau bota ondoren.

San Miguel parrokia monumentuaren sailkapena proposatzen da, Eusko Jaurlaritzaz proposatutako (447 Fitxa), BAG bezala babestua arkeologiaren ikuspuntutik, 69 zenbakia.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako beste higiezinak etorkizuneko babesarako:

- Iturria (769 Fitxa)
- Etxea 20 (437 Fitxa)
- Baserria (595 Fitxa)
- Gurutzadura (768 Fitxa)

Beste datu arkeologikoak:

- Zaraten Dorretxea, BAG 68
- Armolako Andra Mari Baseliza, BAG 70

- **Arangiz:**

Arakako mendiaren alboan kokatutako herria, N-622 errepideaz bitan zatitua. Bere multzoaren bolumen aipagarriena San Pedro Apostolu parrokiaren tenpluarekin bat egiten du, XVI eta XVII mendeetan eginda, berriki eraberritu egin da eta itxura zuzena eskaintzen du. Kanpoko irudia, indartsua, kanpai poligonalen gorputzez betetako kanpai ederrarekin, ez du transmititzen higiezinak daukan benetako zaharkidura. Barnean, Zarataren hileta kapera kontserbatzen da, familia ospetsua herri honetan eta herriaren etxe batean ere ospea ikusten da. Barrokoko erretaula on bat ere badauka. Gainontzeko baserriak landa etxeak osatzen dute bere eranskinekin, normalean kontserbazio egokiekin. Antzinako eskola Zentro sozialean bihurtu da. Aldi berean, familia bakarreko etxe berriak daude eta etxebizitza eraikin bat.

Arangiz auzitegian, 1964an sortutako errekruta Instrukzio Zentroa dago, 11.zenbakiarekin.

Orokorrean herria zainduta dago, baina tenplua berrazartzea komenigarria litzateke. Ondare arkitektonikoaren balioa baxua da, nahiz eta bere mugen barruan ondare arkeologikoa interes handiko aztarna arkeologikoak biltzen diren.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak eta beste elementuak etorkizuneko babeserako:

- San Pedro Apostoluaren Eliza (436 Fitxa), Arkeologi gunea proposatua.
- Arangiz Etxea Z/G (429 Fitxa)
- Etxea (957 Fitxa)
- Eskolak (956 Fitxa)
- Errota (533 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Desagertutako San Roke Baseliza BAG, 77
- La Larrako Erromatar Aztarnategia (ARRATO 1) Interesezko BAG 246.
- Txirrioganako Erdi Aroko Aztarnategia (ARRA-13), BAG proposatua.

- **Arcaute/ Arkauti:**

Vitoria-Gasteizen ekialdean kokatua dago eta N-104 errepideaz bitan banatzen du. Ingurumenaren ikuspuntutik zonalde honen iparraldean Salburuako hezeguneak nabarmentzen dira, Vitoria-Gasteizko Eratzun Berdearen barruan daude eta balio ekologiko eta zoologiko handikoak dira, eta Arkautiko hariztia, haritzekin, astigarragekin eta lizarrekin, hezeguneen uretan barneratzen direnak.

Eraikuntzei dagokionez, landakoak berriengatik minimizatzen dira eta gainera Arkautin eraikin handiko multzoak kokatu dira: Ertzaintzaren akademia, Neiker Tecnalia eta Anoga abeltzaintza kooperatiba.

Antzinako eraikinen artean, San Jaun Bautista parrokia nabarmentzen da XVI.mendekoa, baina ez dauka interes artistikoko elementurik. Hala ere, **biztanleri hau Donejakueko bidean zegoen, Arabako Lautadatik pasatzerakoan.**

Neiker Tecnaliako multzo teknologiko eta esperimentalaren interesgarriagoa da eta antzinako instalazioetan dago. Parke teknologiko hau Miñaoren barruan kokatuta dagoena, Patata hobetzeko estaziogatik nabarmentzen da. Ondarearen ikuspuntutik, erdialdean antzinako abeletxearen arkitektura instalazioak mantentzen dira eta zalditegia birgaitu egin da.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- San Juan Bautista Eliza (424 Fitxa), arkeologia babesarekin: BAG 106.
- San Pedro de Petrikiz tenplua eta populatu gabeko lursaila dago. Ilarratza herriarekin banatzen du. Kalifikatutako Arkeologi Guneko babesa eskatu da, PMM 135.

- **Arkaia:**

Vitoria-Gasteizko Hego-Ekialdeko herria, antzintasun handikoa eta bere ondare balioa erromatarren aztarnetan errotzen da. **Arkaia Arkeologi Gunea, Eusko Jaurlaritzak Monumentu Multzoa kategorian kalifikatutako Kultura Ondarea da (EHAA 148zk., 2000.urteko abuztuak 3).** Herrira heltzerakoan terma aitzenak aurkitzen ditugu.

Gaur egungo biztanleria laborantza baserri tradizional gutxi batzuek eta familia bakarreko etxe berriak osatzen dute. Multzo txiki hau Natividad Elizaren inguruan bereziki garatzen da.

Ingurunea landa lursailez eta laborantzarako lurraldez osatua dago. Kontuan izanda landa lurraldea arkeologi aztarna babes legalez mantendu behar dela.

Probintziaren interes handiko aztarnategia da. Indusketa arkeologikoen ondorioz, bereziki 1995-1997 kanpainak, egiaztatu ahal izan da bere jatorria orain dela 2.300 urtekoa dela, Bigarren burdin aroan eta 19 ha-ko zabalerarekin. Nabarmentzen da bere kokapenagatik Astorga eta Burdeos galtzada erromatarraren ertzean. Bere erromanizazioan bere garapen handiena lortu zuen. Probintziaren karistiar biztanleriarekin erlazionatzen da, Suesatio edo Suestatio. Gaur egungo herriaren zati bat bere aztarnen gainean eraikitako dago eta mendebaldetik inguratzen duten lursailetan bideak lurperatuta daude eta eraikin garrantzitsuen aztarnak aurkitu ahal ditugu. Gaur egun barrik aurkitu dira bisitagarriagoak diren termak.

Interesezko beste ondarea elementuak bezala gaur egungo tenplu parrokiara nabarmentzen dugu, XVI.mendean eraikitzen hasi zena eta erreformatu zena XVIII eta XIX. Mendeetan. Aurretik beste eraikin erlijiosoak zeuden erromatar aztarnak erakusten duten bezala eta **Arkaiaiko Baroien Jauregia (Ajuria jauregia)**, blasoi biko eraikuntza.

Elizaren altzari ondarean nabarmengarria da bataiarri zaharrak dauzkan borobil forma egiten izarrak, mudejar arkitekturatik datozenak.

Elementu etnografiko bezala bolatokia nabarmentzen dugu.

Arkaia, Salvatierra-Agurainetik Vitoria-Gasteizera doan Donejakue bidearen parte osatzen du. Bere babes erregimena Natividad eliza eta zubiaren gain eragina dauka.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak eta beste elementuak etorkizuneko babeserako:

- Baserria (601 Fitxa)
- Bola-jokoa (590 Fitxa)

Beste datu arkeologikoak:

- San Miguel Baseliza, BAG 137
- San Pelaio Baseliza, BAG 138
- Arkaia Errota, BAG 139
- Sarricurri Erdi Eroko eremua, BAG 140, nabarmena

● **Aretxabaleta:**

Vitoria-Gasteizko hegoaldean kokatutako herria, ingurabideaz bakarrik bananduta dagoena. Muino baten gainean dagoen herria, etxe mota ezberdinez eta landa etxez

osatua, lau altuerako eraikin etxebizitza merkeen alboan, itxura desegokia sortzen duena. Azken urteotan eraikin zahar batzuk berrizatu dira eta biztanleria ekipamenduz zuzkitu da, adibidez umeentzako parkeak.

Eraikin nabarmenena San Juan Bautista parrokia da, herriaren puntu altuenean kokatua, nukleoa bitan banatzen duen errepidearen alboan. XVI.mendeko tenplu bat da, XVIII berriztatu dena Rafael Antonio de Olaguibelaren eskutik, Justo Antonio de Olaguibel arkitekto famatuaren aita izan zena. Erretaula barroko bat dauka baina herri honen bitxia zilarrezko prozesio-gurutze bat da, Aretxabaletako gurutzea izendatua. XVI. mendekoa da eta gaur egun Eleiz Museoan ikusgai, 2001 eta 2002 urteetan estalki berriak egin dira.

Orain dela urte batzuk nukleo honen ingurabidea egin zen Vitoria-Gasteizetik Trebiñora doan trafikoa saihesteko. Hala ere, 2.000 etxebizitzaren eraikuntza onartu da beraz hemendik gutxira Aretxabaleta hiriburu honen beste auzo bat bihurtuko da.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- San Juan Bautista Eliza (409 Fitxa), BAG 163

Datu arkeologikoak:

- San Migel Baseliza, BAG 164
- Aretxabaleta Errota, BAG 165

- **Argandoña:**

Udalerraren ekialdean landa ingurune hau kokatuta dago, Araba ekialdeko lautadaren gaineko benetako talaia. Bere eliza erromanikoaren inguruan multzokatutako nukleo txikia, **Donejakue ibilbidean kokatua Arabako lurraldeetatik igarotzean.**

Santa kolunba de Sens parrokia XIII.mendekoa da (Araban izendatutako bakarra). Beranduko erromaniar monumentu da landutako atariarekin, nabe bakarra eta abside polit batekin leiho erromanikoekin, bai bere fatxadatik eta bai bere egitura monumentaletik. Gaur egun estalduren zaharberritze egiten ari da.

Herri polit bat da antzinako landa etxeekin eta gaur egungo familia bakarreko etxez osatua, finkez eta laborantzako lurraldeekin. Gainera latsarria mantentzen du.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- Eskolak (967 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Santa Kolunba Eliza, Arkeologi gune bezala proposatutako, PMM 125
- Argandoña Errota, BAG 126

- **Ariñez/ Ariñiz:**

Vitoria-Gasteizko hego-mendebaldean dagoen herrian, N-1 errepide ertzean. Ohiko landa nukleo itxura mantentzen du, laborantzarako etxe handiekin nukleoaren barrualderantz, beste herri txikiekin nahasten dena (txaletak). N-1 errepide alboan lerrokatutako etxeak eraiki dira, gehienak harrizkoak. Errepidearen beste aldean, pabiloi handiak eraiki dira. **San Julian eta Santa Basilisa eliza, XVI.mendekoa nabarmenatarikoa** da, balio handiena daukana. Gotikotik errenazimendura igaro den benetako bitxia, **bobeda politekin eta grisaila pinturekin apaindutakoa** eta XVII.mendeko erretaula. 1992 eta 1995urteetan zehar estaldura berriak eta bobedak konpondu dira.

Ariñiz, Arabako ohiko sarbide batean eraikita dago Gaztelatik, eta bere orubean hainbat guda dokumentatu dira. Aldi beran, Arabatik pasatzerakoan Donejakue Bidearen lotura bat da.

Ariñizko parrokia BAG 193 bezala inbentariatua daude.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezin etorkizuneko babeserako:

- Ariñiz Baserria (586 Fitxa)
- Iturria (577 Fitxa)
- Etxea 4 (953 Fitxa)
- Eskolak (954 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Ariñiz Herrixka BAG2.
 - Jundiz Herrixka BAG 10, Brontze garaiko Asentamendua
 - Hotel Guria Asentamendua, BAG 12, Brontze garaiko Asentamendua.
 - Kaskajuetako San Migel basiliza, BAG 191. Ingurune honetan Kaskajuetako aztarnategi erromatarra kokatuta dago, urbanizazioetatik babestu behar da.
 - Ariñiz Errota, BAG 192
 - San Juan de Jundiz Baseliza, BAG 194
- Parranzar multzoa, Brontze aroko asentamendua, BAG 270-272 proposatutakoa.

- **Armentia:**

Antzintasun handiko nukleoa da, Euskal Herrian lehenengo katedraleko xedea izan zen 1087 urteraino Kalahorrara mugitu zela. Gaur egun Vitoria-Gasteizra lotua dago, Cervantes ibilbidea eta san Prudentzio bitartez. Herria hiriburuaren hego-ekialdean

kokatua dago eta Elizbarrutiaren mendebaldeko artzapezgoaren parte da. San Prudentzio orubea da, Araba lurraldeen patroia XVII.mendetik.

Bere ingurunea landa eta hiri bitartean dago. Familia bakarreko etxeak eta bestelako instalazioak bere ingurunean garatuz joan dira, Iparraldetik eta Ekialdetik. Mendebaldean eta N-1 errepideaz bananduta lantegi ugari daude eta ibilgailu kontzesionario eta Zabalgana auzoa.

Armentia landa gunetik, errepidearen beste aldeko dozena etxe bat nabarmentzen dira, San Prudentzio basilika deigarria eta bere landa eraikin zibiletatik banatzen ditu.

Nukleo hau ondo antolatua eta kontserbatua dago, ondare kulturalako kalifikazio maximoko monumentu bi dauzka: Basilika eta Santuaren Etxea. Egungo Armentia Basilikan lehenengo katedraleko aztarnak daude, VIII.mendekoak, erromatar aztarnak ikusgarriagoak dira, XII. mende amaierako probintziaren eta autonomi erkidegoko multzorik hoberenetarikoak. XVIII.mendean aldaketa sakonak jasan zituen eta bere erromatar eskulturak egungo arkupera mugitu ziren.

Arabako Foru Aldundiaren azken eguneraketak 1997.urtean izan ziren eta estalduren eta parametroen zaharberritzea izan zen.

Azken urteotan Indusketa arkeologikoak garatu dira, Kutxabankek babestuak eta Informazio horri buruzko lortutako hainbat emaitzen kanpainekin osatuak. Eraikinaren garrantzi historiko eta artistikoagatik, eraikina babestu eta kontserbatuko da ahalik eta hoberen. Eta aldi berean, bere ingurunea ere zaindu eta babestuko da Balizko Arkeologia Gune bat delako.

Santuaren Etxea 1806.urtean Habana Don Juan José Díaz de Espada apaiz nagusirako, Justo Antonio Olaguibelek egindako jauregi neoklasiko bat da eta herriaren goiko partean dago. Gaur egun eta urte asko erabili gabe egon ondoren zaharberritu eta hesi batez mugatu da lorategi batekin bere barnean. Eraikin zibil bakarraz ari gara eta bere tipologiagatik probintzian ere bakarra da.

Gurutzadura kontserbatzen da.

Armentia Donejakue bidean dago Arabatik pasatzerakoan, puntu garrantzitsuenetariko bat izanik.

Armentia multzoaren ikusgarritasuna izen bereko basoaz osatzen da, Vitoria-Gasteizko Eraztun Berdeko parte osatzen duena. Zonalde handiko oihanarteak eta zonalde irekiagoak tartekatzen dituen basoa da.

Egungo Zabalgana-Mariturri poligonoa, **Mariturriko** Erromatar Garaiko aztarnategian kokatua dago, laster bihurtuta lanak hasiko dira **Armentuam-Mariturri Parkearen Udalean**. Udalean ikusi ahal izango dira Astorgatik Burdeos tartearen erromatar galtzadaren aztarnak, bere gainean erdi aroko ibilbide bat jarri probintziaren Donejakue bideko lehenengo zatia kontsideratu zena. Gainera, hemen beste erromatar galtzada bat existitzen da, bide nagusia bigarren mailako bide batekin lotzen zuena, azken hau aldi berean hurbileko herrialdeetara lotua; abeltzaintza gunetzabala, termak, urmela,

indusketetan aurkitu ziren eraikin ezberdineko solairuak, guztia eremu zabal batez bananduta. Interpretazio zentro bat egongo da.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- Etxea 27 (981 Fitxa)
- Etxea z/g (390 Fitxa)
- Gurutzelarre auzoa (980 Fitxa)

Beste datu arkeologikoak:

- San Julián eta Santa Basilisa Baseliza, BAG 168
- San Prudencio Eliza, BAG 169
- San Pelaio Baseliza, BAG 170

- **Artatza de Foronda/ Andetxa:**

Vitoria-Gasteizen Ipar-Ekialdean, udalerraren herri txikienetarikoa da. Altzari multzoa landa etxeak ditu, nabarmentzen dena altuera biko bat, harrizkoa, adreilu bilbadura eta bi isurkiko zurezko teilatukoa da. San Pedrori eskainitako tenplua orain dela urte asko ez dauka gurtzarik. XVI.mendeko laukizuzen lantegi bat da, dorre barik (kanpaiak tenpluaren azpian daude). Zurezko erretaula nagusi bat dauka erretaula churrigueresko baten aurreko irudi baten aurrean dagoena (irudizko erretaula). Eliza honetan ere herriaren izen bereko San Miguel irudi bat gordetzen da. Gaur egun, administrazio batzarrak, Arabako Foru Aldundiaren laguntza bat jaso du estaldura berriak jartzeko, zutik mantendu ahal izateko. Ondoren, bere irudiak zaharberritu egiten dira. Orain dela gutxi zaharberritu da baina ez du gurtzarik berreskuratu.

Ingurune naturala mantentzea.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- San Pedro Eliza (389 Fitxa) eta BAG 64
- San Miguel Baseliza erortzear, babesik gabe

- **Askartza:**

Hiriburuaren ekialdeko landa lurralde txikia. Baserriak Done Mikel Goiaingerutik aurrera zabaltzen dira. Higiezin hau nabarmenena da, XVI.mendekoa eta lau angeluko dorre bat dauka. Ingurune guztia laborantzarako lurraldez osatua dago. Hortik hurbil San Roman aurkitzen da non gertaera historiko bat gertatu zen: Galeseko printzea armadako gizona izendatu zen, Pedro I.ngo erregeaz, 1367.urtean.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- Askartzako Errota (541 Fitxa)

- Eskolak (962 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Done Mikel Goiaingeruaren Eliza, BAG 133
- Done Erroman herrixka eta tenplua, BAG 134

- **Astegieta:**

Vitoria-Gasteizko mendebaldean dagoen nukleoa, bere hurbiltasunagatik eta bere hedapenagatik Ali-Gobeo eta Jundizko industrialdeen Vitoria-Gasteizko beste auzo bat bihurtu da. Aipatutako baldintzez gain eta 1981. urtetik bertan kokatu den Arabako merkataritza gainazalaren erruz, Eroski, Aztegietak xarma natural asko galdu du.

Bere mugarik adierazgarrienak Zadorra ibaia eta A-3302 errepideak dira.

Herri honetan antzinako eraikinak daude eta Jaiokunde Andra Maria parrokia nabarmenena da, XVI. mendekoa, eta bere elementu nabarmenenak arkitekturaren parte osatzen dute: arkupe klasizista eta kanpandorrea biak XVIII. mendekoak. Deigarria da kanpandorrearen gorputza eta dorrearen kapitela bere barroka bolen dekorazioagatik. Harrizko etxe batzuk oraindik bizirauten dira, nabarmena altuera biko jauretxea eta teilatupean dagoen Zarate-Aztegiaren armarrria. Eraikin biak balio erdikoak dira.

Etxebizitza modernoak eraiki dira eta nukleoaren landa izaera ezkututzen du.

Berehalako akzioa Eroskiko lursail hutsa kentzea dela uste dugu, benetako hondamena eta Aztegieta paisaiarentzako atentatu bat. Era berean, eraikin arrunt eta disonanteen eraikuntza saihesten saiatu beharko zen.

Lurralde honi erantsi dira Otaza herriko lurraldeak, Forondako Aireportuaz hunkiak daudenak.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- Andra Mariaren jaiotza eliza (385 Fitxa) eta BAG 74
- Iturria (562 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- San Martin Baseliza, BAG 73
- Astegieta Dorretxea, BAG 75
- San Emeterio eta San Celedonio de Otaza Eliza, BAG 71
- Otaza Herrixka, BAG 72

- **Berrostegieta:**

Nahiz eta Vitoria-Gasteizetik hurbil egon Berrostegietak bere ingurune naturala mantentzen du, hegoaldetik hiriburutik 5 km-tara dago, Zaldiaran portua igotzen hasi baino lehen dago eta Trebiñuko konderritik heltzen da.

Bere kokapenagatik askotan bataila eta gatazken eszenatokia izan da.

Gaur egun bere edertasun naturalagatik, hurbiltasunagatik eta lasaitasunagatik Vitoria-Gasteizko bizitegi gune bat bihurtu da. Landa etxeen okupazioa eta zaharberritzea, etxe berrien eraikuntza eta familia bakarrekoak populazioa finkatu dute, jatorriz landakoa zena eta gaur egun bizitegikoa. Multzokatutako nukleoa eliza inguruan kokatu da, nahiz eta errepide ondoan txaletak egon.

Azpiegituretan, eraikuntzetan eta gune libreetan arreta handia ikusten da.

Gurutzadura mantentzen da.

Bere ondare arkitektonikotik Santa Eulalia parrokia nabarmentzen dugu, XV eta XVII mendeetan eraikiak, bertan Santa Espina erlikia preziatua gordetzen da eta tradizioz Frai Tomas Ezkibeleg ekarri zuen XVI.mendean. Erlikia hau Vitoria-Gasteizko Aste Santuan ostiraleko prozesioan pausu bat da.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- Santa Eulalia Eliza(377 Fitxa) eta BAG 174

Datu arkeologikoak:

- El Alto de la Sotako asentamendua BAG 23.Eneolitiko-brontze Asentamendua.

Monumentu multzo bezala proposatutako hiru zonalde daude:

- Dehesa de San Bartolome, PMM 175. Eneolitiko-Brontzeko asentamendua, bertan baseliza bat egon zen.
- Zaldiaran gaztelua (E), PMM 177. Gazteluko aztarnaz gain, Brontze Aroko aztarnategi bat existitzen da.
- Ogabe I eta II kobazulo artifizialak (E), PMM 176.

- **Betoñu:**

Gaur egun ekialdetik Vitoria-Gasteizko auzoa bihurtu da.

Landa nukleo honen gertutasunagatik hiriburura 70. Hamarkadan pabilioi industrialak ezartzen hasi ziren Betoñoko Industria Gunea eraiki arte. Azken urteotan, Salburua auzoko eraikinarekin hiriarekiko distantzia desagertu da. Azken jarduketa hau lortzeko Vitoria-Gasteizko biztanleak ezaguna duten antzinako General Molaren aireportua desagertu zen, “Campo de aviación” izenez ezaguna. Hala ere, **hezeguneak Arkautirekin partekatuak, kontserbatu eta hobetu dira hiriaren Eratzun Berdea osatuz eta toki aberatsena sortuz flora eta faunan.**

Betoñoko ondare arkitektonikotik azpimarratzen dugu harrizko landa etxe batzuk, haietariko batzuk armarriak, San Esteban parrokia eta aizinako Karmelita Descalzasen komentu, gaur egun Krea Fundazioa da eta alboan Sancho Jakintsua Fundazioa dago. Ohiko landetxe eta parrokia inguruan eraikiz joan dira etxe elkarri atxikiak eta txaletak.

San Esteban eliza garai ezberdinetan eraiki zen beraz ikuspuntu artistikotik garai ezberdinekoa da. Elementurik zaharrena erdi aroko ataria da. XVI eta XVIII mendeetan eraiki zen eta nabarmentzen dira: Behe errenazimenduko koro bat, XVIII.mendeko erretaula churrigueresko bat, non orain dela gutxi Mauricio Valdivielso eskultore famatuaren Ecce Homo bat sartu da, kalitate bikainekoa. Kanpoaldean, XVII.mendeko dorre bat eta XIX.mendeko atari neoklasiko bat dauka.

Gaur egun, orain dela gutxi bukatu izan dira estalduren obrak, zikoinen habiengatik nahiko zaharkituak zeuden eta. Obra honekin higiezin interesante honen mantentzea errazten du eta gainera gurtza mantentzen du.

Antzinako Carmelitas Descalzasen komentua multzo neogotiko handi bat izan zen, Marcial Dagorettek bururatu eta Javier Aguirre arkitektoa eginda, Lorenzo Rolland eta Paret espainiar kontsula eskatua. Gaur egun, guttiz zaharberritu da multzoa erabilera berrietara egokitzeko.

1996.an komentuaren itxierarekin bere hondamendia saihestu dela uste dugu. Nahiz eta erantsitako eraikin modernoak eduki.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- San Esteban Eliza (376Fitxa), babes arkeologikoarekin, PMM 103.
- Madres Carmelitas komentua (375 Fitxa)

- **Bolibar:**

Hiriburuaren hego-ekialdean kokatuta dagoen landa herri txikia da. Ingurumena oso naturala da babesteko.

Multzoaren eraikuntzen artean San Andres eliza nabarmentzen da, gaur egun etxe pribatu bat dena. Erdi aroko eraikin zahar honen ataria Vitoria-Gasteizera mugitu zen eta gaur egun Apaiztegi zaharraren barruko etxe multzoa, Andra Mari plazaren alboan.

Datu arkeologikoak:

- San Andres Eliza (gaur egun etxebizitza), BAG 152

- **Castillo/Gaztelu:**

Gaztelu Arabako hiriburuaren hegoaldean dago, goiko partean, Gasteizko Mendien alboan eta Arabako Lautadaren portua eta Trebiñuko lurraldeak lotzen den tokian.

Antzinatasun handiko herria da eta bere kokapenagatik historian zehar hainbat gerren testigu izan da.

Gazteluko etxe eskasia nabarmentzen da, San Martin Eliza bere proportzio eta irudiagatik. Tenplu hau, armada itxurakoa, XVI.mendean beste baten ginean altxatu zen. Barnean, ikuspuntu artistikotik interesgarriak dira: erretaula nagusia eta bere albokoak. Erretaula nagusia, XVII.mendekoa da eta Esteban de Velasco eskultoreak eginda eta manierismo erromatar berantiarra da.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- San Martin Eliza (365 Fitxa) eta BAG 167

Datu arkeologikoak:

- Gazteluko Asentamendua II, BAG 18. Eneolítico-Brontxeko aztarnategia.

- **Crispijana/Krispiña:**

Arabako mendebaldetik igarotzerakoan Zadorra ibaitik gertu dagoen herria, eta Arabako hiriburutik gertu dago. Krispiña bitan bananduta dago Madrid-Irun trenbideaz. Etxe gehienak herriaren Iparraldean daude, ibairantz.

Multzoa apaindutako landetxez osatua dago, eta familia bakarreko etxeez tartekaturik, eta gainera Mendebaldean txaketeko urbanizazio berri bat dauka. Ondare higiezin garrantzitsuena San Juan Ante Portam Latinam eliza da, herriaren erdian.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak bere babeserako:

- San Juan Ante Portam Latinam Eliza (358 Fitxa) eta BAG 201
- Baserria (581 Fitxa)
- Armazoa etxea (570 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Krispiña Errota, BAG 200

- **Elorriaga:**

Vitoria-Gasteizen Ekialdean dago eta Salburua auzoaren eraikuntzaz lotua dago. "Insigne y Noble Junta de Caballeros Hijosdalgo de Lorriaga"-ren xedea izan zen, gaur egun oraindik bizirauten du elizatik hurbil, batzen ziren armari etxe honetan.

Elorriaga N-104 errepideaz bananduta dago, alde bietan etxeak daude, batzuk zaharragoak eta beste batzuk modernoagoak. Eraikinen artean azpimarratzen dugu **Palacio de Elorriaga Ostatua**, harrizko eraikuntza tradizionalen multzoak, adreiluz eta egurrez eginak (gaur egungo erabilerarako zaharberritu ondoren). Hala ere herriaren

historiko-artistiko ondasun interesgarriena **San Pedro Eliza** da. Tenplu gela da, bi kaperekin alde bietan. Garai ezberdineko elementuak aurkitu ahal ditugu, XIV.mendetik XVIII. Menderaino. Halere interesgarriena ondasun higigarriak dira: erretaula, pulpitu, XVI.mendeko eserlekua, sakristiaren altzariak eta irudi solte batzuk. **Sakristiannabarmentzen ditugun irudiak hurrengoak dira:** Pagoetako santugileen Arrosarioko Ama Birjina, San Sebastián, San Antonio Abad eta erretaula neoklasikoko San Isidro, Arrosarioko Birjina eta San Pedro de Mauricio Valdivielso.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina babeserako:

- San Pedro Eliza (357 Fitxa) eta BAG 105
- Benta Zaharra Jatetxea (793 Fitxa)
- Elorriaga Kanposantua (493 Fitxa)

• **Eskibel:**

Vitoria-Gasteizko hegoaldean dago, Arabako herririk txikiena da. Bere ingurune naturala ondo kontserbatzen da, Armentia basoaren eta Zaldiaranaren artean. Ez dauka elizarik bakarrik nabarmentzen da Armarridun etxea. Esquivel gunehonetako familia izan zen, hiriburuan Aro Modernoko ospea handia zuelarik. Dirudienez, XV.mendean herria utzi zuten. Eskibeleko notizia asko Vitoria-Gasteizko Batailatik datoz Independentzia gerraren barruan.

Datu arkeologikoak:

- Eskibel Gaztelia, BAG 178. XIX. Mendeko dorre telegrafikoa
- Poblado de Gaceta Herrixka, BAG 179. Herri hustu nabarmena
- Eskibel Dorrea, BAG 180.
- San Lorenzo Eliza, BAG 181..Eraikin honen solairua etxe baten lorategian dago, Sailkatutako Arkeologi Gune bezala katalogatu beharko dena MM.

• **Estarrona**

Vitoria-Gasteizko mendebaldeko hegal batean kokatutako herrialdea da. Herriaren punturik altuenean San Andres eliza dago. Gainontzeko etxeak hegoalde eta mendebaldean daude. Landetxe gehienak eranskin bat daukate eta entokatuak eta luzituak daude. Etxe berri batzuk ere badaude eta armari etxe batzuk ere kontserbatzen dira. Plaza txiki bat iturri batekin dago.

Ikusgai den multzoa da, mendebaldeko Arabako Lautadatik ikusten dena bikaina da, nahiko ondo mantentzen da laborantza lurralde ingurunean nahiz eta Forondako aireportua gertu izan.

Historiko-artistiko ikuspuntutik, **San Andres Tenpluaren lantegi multzoa azpimarratzen dugu**, Errenazimendu garaikoa. Ez da bakarrik momentu horretan lantegi mantentzen baizik eta, bere ataria eta bere koru altua adibide ikaragarriak dira eta XVI.mendeko eskultura monumentalak barne. 1996.urtean Arabako Foru Aldundiak, estalkiak eta fatxadak zaharberritu zituen, hortaz bere mantentze egoera ona da.

Nuestra Señora del Olmo basiliza ere existitzen da.

Datu arkeologikoak:

- Hurtado de Mendozatarren Dorretxea, BAG 50.
- Mendi Beheko Erromatar Aztarnategia (ARRATO-34), BAGGI, bere gainazala urbanizazio edo industrialdetik babestu behar da.

• **Foronda**

Foronda antzinako historia duen Vitoria-Gasteizko ipar-mendebaldean kokatuta dagoen herria da. Infantadoaren Dukearen Kofradiako hiriburua izan zen, beraz, hiribilduaren erdigunean pikota mantentzen du, bertan administratzen zen justiziaren oroigarri gisa.

Zalla ibaiaren ibilbidea zeharkatzen duen herri da. Zubi bat dago, ibaiarekiko paralelo gurutze bide bat ikusten da.

Herriaren erdigunean (pikota ondoan) XVI – XIX mendeetako San Martin eliza dago. Tenplu honek buruan kupula konplexuak aurkezten ditu, elementu garrantzitsu gisa San Martin de Foronda udalerriko bestelako eliza ez bezala, hainbat elementu neoklasikok osatzen dute: arkupe, dorrea, koru, erretaula, sakristia, bataiarria.

Ikuspegi arkitektonikotik interesgarriagoa da herri honen armari etxeak. Ezkutua daukaten etxe asko daude, gaur egun landetxeak bihurtuak. Hauen artean nabarmentzen dugu Marques de Foronda Etxe-Jauregia, Arabako Foru Aldundiaz eskuratua.

Forondak gurutzadura eta bola joku bat egoera onean dauka.

Orokorrean Foronda herri erakargarria da, nahiz eta aireportua gertu izan eta herria oso zaindua egon.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- Forondako Errota (526 Fitxa)
- Foronda dorrea (287 Fitxa)
- Marqués de Foronda Jauregia (292 Fitxa)
- 15, 22 eta 24 Etxeak (Fitxak 311, 294 y 293, hurrenez hurren)
- Antzinako eskolak (Fitxak 324 eta 317)
- San Cristobal Baseliza (326 Fitxa)

- Picota edo rollo de justicia (711 Fitxa)
- Iturria edanlekua (770 Fitxa)
- Etxea 10 (320 Fitxa)
- Foronda kanposantua (495 Fitxa)
- **Forondako zubia (564 Fitxa) eta San Cristobal Zubia. Zadorra ibaiko arroen zubieko Momumento Multzoan barne (222/2017 Dekretua).**

Datu arkeologikoak:

- Retegana Herrixka, BAG 26 Erromatar aztarnategia
- San Kristobal Baseliza BAG, 65
- El duque del Infantadorearen Dorretxea, BAG 66
- San Martin Eliza, BAG 67

- **Gamarra Mayor/Gamarra Nagusia**

Hiriburutik gertu dagoen herria da, Iparraldean eta gaur egun Gamarra ataria etorbideaz lotua, industria saltoki ugari daude. Arrazoi honengatik Gamarra Nagusia herria haziz joan da eta etxe berriak eraiki dira, batzuk etxebizitza eraikinak dira baina gehienak familia bakarreko etxeak eta txaletak dira eta antzinako herrian kale berriak sortuz. Hortaz, etxe modernoak zaharrak baino gehiago dira.

Gamarra Nagusia Zadorra ibaia eta N-240 errepidearen alboan dago. Errepide honek herria bitan banatzen du. Ibaiaren gainean zubi bat mantentzen du.

Ondare arkitektonikoan hiru elementu nabarmentzen ditugu: **Jasokunde Ama Birjinaren eliza, Gamarra Jauregia eta gurutzadura bat.**

Tenplua harrizko fabrika da, harlanduz betetako eremuaz ikusten dira. Gehiena XVII eta XIX mendeetakoa. Arku erdiko atari ederra du, angeluzuzena formako dorrea, eta itsasontzi baten gurutze latindarraren forma duen gorputza, hainbat pieza gehitu dira. Gamarrako Obispo Don Franciskoko hileta kapera haietariko bat da. XVII. Mendeko kapera hau bere sortzailearen ezkutua dauka eta bertan azpimarratzen da otoitz egiteko hilobia. Beste elementu interesgarri bat dago, erretaula, rococo barroko itxurakoa. Beste objektu batzuk ere: eliz jantziak, busto, erlikiak... Aurten Arabako Foru Aldundiak, tenpluaren teilatu berriaren obrak amaituko dituzte.

Elizaren ondoan eta errepideetatik erabat ikusgai dago Don Francisco de Gamarra apezpikuak berak eraiki zuen jauregia. Vitoria-Gasteizko jauregi arkitekturaren adibidea da, harrizko multzo bat, barne patio barik, altuera biko fatxada nagusia eta altuera gehiagoko bi dorrez inguratua. Bi blasoi ditu fatxada nagusian, erdiko balkoiaren alboetan eta dorretako beste izkinan. Jauregia kontserbazio egoera onean dago.

Azkenik gurutzadura azpimarratzea.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinakbabeserako:

- Gamarra etxea, Mayor 24 kalea (262 Fitxa)
- Itsas-bidaia (775 Fitxa)
- Eskolak (961 Fitxa)
- Gamarra Parkearen Bolatokia (2032 Fitxa)
- Zubia (557 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Gamarra Nagusiko herrixka, BAG 30
- San Bartolome basiliza, BAG 100
- Susolotxo asentamendua, BPAG 262. Brontze aroko aztarnategia.

- **Gamarra Menor:**

Hiriburuaren Ipar-ekialdean, ia udalerrriaren mugan aurkitzen dugu Gamarra Menor. Herri txiki eta landakoa da, bere ingurune paisajistiko ibilgailuen kanposantu batez hondatuta dago.

Herrira sartu baino lehen San Jose Baseliza eta gurutzadura bat ikusten da.

Nabarmengarria da antzinako Natividad Elizaren tamaina, nahiko hondatuta dagoena.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinakbabeserako:

- Baserria (598 Fitxa)

- **Gamiz:**

Vitoria-Gasteizko Hego-ekialdean dago, ingurune natural batean, bakarrik laborantzarako lurraldeaz aldatua. Etxeak bereziki landakoak dira. Santa Eulalia Eliza nabarmentzen da bere itxura eta kontserbazioagatik, Arabako Foru Aldundiak orain dela gutxi zaharberritu du (2003.urtean estaldura berria egin zen). Tenplu honetan angeluzuzen formako pabilioi bakarra dago. Arkupean dagoen erdia aroko atariaren bidez heltzen zara tenplura, lau angeluko kanpandorrearen alboan dago. Barnean neoklasiko garaia ikusten da, gangak nabarmentzen dira erlaitz baten gainean. Ondasun higigarri nabarmenena erretaula nagusia da, barroko churrigueresko garaikoa. Tenplu honetan San Segismundo de Borgoñako erlikiak gordetzen dira.

Eusko Jaurlaritzak babeserako proposatutako higiezina.

- Gamiz Etxea, 10 (238 Fitxa)

- **Gardelegi:**

Hiriburuaren hegoaldean kokatuta dago, Aretxabaletaren ondoren, Vitoria Portuaren errepiderantz. A-2124 errepideaz bananduta dago.

Herri txiki bat da landetxe batzuekin eta eraikuntza berriko beste eraikinekin, kalitate eskasekoak. Bakarrik nabarmentzen da tenpluaren tamaina, San Pedro Elizari zuzenduta, errepidearen alboan eraikitzen dena.

Gaur egun, eliza erdi aroko irudira itzuli da eranskin modernoak kenduz. Gainera, 1999.urtean teilatu berriak egin ziren, beraz bere mantentzea ona da. Higiezin honen interesa erdi aroko elementuetan dago, bereziki: pabiloiaren egitura, ganga batez estalita dagoena, lehiatea...Kanpai-horma bat dauka eta erretaula faltsua pintura artearen bidez, XVI.mendean eginda presbiterio hormaren gainean eginda. Erretaula faltsua, birgaitze obrak egiterakoan aurkitu zen tenpluaren erretaula arkitektoniko nagusia kentzerakoan.

- **Ehari/Ali:**

Jatorriz landa nukleo bat zen, hiriaren mendebaldean, etxebizitza berrien erdian eta izen bereko industrialdearen ondoan.

Ehari, eraikuntza berrien erdian geratu da, diferentziazioa lortu ezinik. San Millan parrokia higiezin baliagarriena da. XIII.mendeko fabrika oraindik mantentzen du. XVIII.mendeko kanpandorra nabarmentzen da eta XVII.mendeko erretaula nagusia, barroko garaikoa eta Juan de Angulo autoreak egin zuena (Gregorio Fernandez lagunak). Herriaren erdian antzinako gurutzadura ere mantentzen da, XVIII.mendekoa. Eraikin zibilen artean nabarmentzen dugu: Zarate-Aztegieta jauretxea ezkutuarekin eta XVIII.mendekoa.

Industria eraikinen artean nabarmentzen ditugu: pabilioi bat eta antzinako **Araba azukre-lantegiaren** tximinia, adreiluz eta beiraz eginda, manchesteriano motako arkitektura industrialekoa da. **Eusko Jaurlaritzaren Ondare kultural orokorreko Inbentarioaren elementua da (581 Fitxa) (EHAA 2000-07-27)**, kontserbazio baldintzak egokiak dira eta bulego bezala erabiltzen da.

San Millan tenplua, auzoaren Gurutzea eta Zarate-Astegietaren etxea Eusko Jaurlaritzak prosatutako hiru ondasunak dira, 486, 576 eta 485 zenbaki fitxekin, hurrenez hurren.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak etorkizuneko babeserako:

- Aliko antzinako eskolak (984 Fitxa)
- Barriada Ceferino Urien (986 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Santa Marina Baseliza, BAG 83

- **Gobeo:**

Vitoria-Gasteizko herri txikia da, bere ohiko itxura mantentzen du nahiz eta industrialdeen artean (Ali-Gobeo) sartuta egon eta hiriburuaren zabalkundetik gertu (Lakuabizkarra auzoa). Vitoria-Gasteizko mendebaldean kokatuta dago, Zadorra ibaia eta eta kaltazarreko hariztiaren alboan.

Herriaren itxura zaindua da, zenbait laborantzarako etxeekin. Landazuri Jauregia deigarria da, lau angeluko harrizko eraikin bat da ezkutu eta elezaharrarekin. Higiezin hau erlazionatuta dago historialari famatuarekin. Antzinako zenbait etxe eranskinak eta gehigarri modernoak dauzkate, Landazuriaren kasuan bezala. Zenbait etxe berri ere eraiki dira, gehienak fatxada zuriekin. Errepidearen alboan, San Pedro Apostoloaren eliza dago, eraikina gainontzeko higiezinekin alderatuz handiagoa da.

Gobean kontserbatzen den ondarea: gurutzadura bat zizelkatutako kalbarioarekin, bolatokia, silo batzuk eta ibaiaren gaineko zubia.

San Pedro Apostoloaren eliza, angeluzuzen formako gorputz batez osatua dago, izarrezko ganga bat daukana. XVIII.mendean goiko partearen atzetik poligono formako espazio bat gehitu zen sakristiarako kupula batekin estalita. Kanpoko aldean lau angeluko dorre bat eta puntu erdiko arkupe bat dago, biak XVIII.mendekoak. Ataria, aurreko mendekoa da, arku formakoa eta arkiboltakoa. Higiezin barruan hurrengoak daude: erretaula nagusia nabarmentzen da, Jesus garaiko arkitekturarekin, eta erretaularen kapera poligonalean dagoen XVIII. mendeko Arrosarioko Birjinaren eskultura (antzinako sakristia).

Gobeoko historiko-artistiko intereseko elementuak hurrengoak dira: **eliza**, Arkeologi Gune 81 bezala proposatua eta **“Landazuri Jauregi” izenarekin ezaguna den jauretxea**.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak eta beste elementuak berebabeserako:

- Baserriak (596 eta 597 Fitxak)
- **Gobeoko zubia (561 fitxa). Zadorra ibaiaren arroko zubien monumento-multzoaren barruan (222/2017 Dekretua).**

Datu arkeologikoak:

- Gobeo Herrixka, BAG 28

Udalerrian San Miguel de **Atxa** arkeologi aztarnategia kokatuta dago, Zadorra ibaiaren erriberan eta Lakua edo Lakuabizkarra auzoan, Monumentu-Multzoa 82. zk. izateko proposatua dago. Udalak Parke arkeologiko batean bihurtu du, eta bigarren burdin eta erromaniko garaiko herrixkaren eraikinen aztarnak ikus daitezke. Puntu honetan Interpretazio Zentro bat egitea proposatzen da, bere historia eta ibilbide kulturalen integrazioa ikusteko.

- **Gometxa:**

N-1 errepide zaharraren alboan dagoen herria, hiriburuaren hego-ekialdean, bere mugetan zenbait txalet eraiki dira.

Egoera onean mantentzen den Itxuraldaketa elizaren inguruan, harrizko landa etxeak bere eranskinekin kontserbatzen dira, aldi berean etxe modernoekin nahastuak. Elizaren hegoaldean, mendirako bidean, harrizko landa etxeak eranskin modernoekin kontserbatzen dira.

Gometxa bere bolatokia eta parkea dauka.

Mendiko gailurrean dorre telegrafikoaren aztarnak kokatzen dira, Eskibel gaztelua izendatua, eta azken herri honen barruan dagoena.

Aurretik aipatu dugun bezala, Gometxan ohiko landa arkitekturako harrizko etxe nahiko daude, baldintza onean kontserbatuak, hala ere, eraikuntza mailara elementurik handiena XVIII.mendeko Itxuraldaketa parrokia da. Aurrekoa zegoen tokian altzako da, erdi arokoa eta bakarrik ikusten dira kanpoko kanes lauak. BAG 184.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak eta beste elementuak berebabeserako:

- Gometxa etxea 21 (221 Fitxa)
- Bola Joko (783 Fitxa)
- Zuhatsu Baserria z/g (575 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Paduraletako Nuestra Señora basiliza, BAG 182
- Santiago Basiliza, BAG 183
- Txaurteko San Martin basiliza, BAG 185
- Arranzeta Asentamendua, BAG 273

● **Gereña:**

Foronda aireportutik gertu dagoen herri txikia da. Nekazaritza ingurugiro batean dago eta ehun urte baino gehiago dituen hariztia bizirauten du.

Herri gehiena harriz egindako etxeaz osatuta dago (batzuk baliogabetuak eta luzituak daude, baino oso gutxi), bertan herriak dauzkan ohiko etxe motak ikus daitezke. Eraikinen artean nabarmentzen da forma bertikal eta armarrizkoa duen antzinako dorretxea (gaur egun hiru altuera dauzka), Zarateen Jauregi-Dorrea izenarekin ezaguna. San Juan tenplua ere nabarmengarria da (XVI mendetik-XVIII mendera), kanpai-horma interesgarri batekin non kanpaietarantz zuzendutako bi zulo irekitzen diren. Higiezinan nabarmentzen dugu erretaularen erromatar santutegia. Gainera, Gereñak ikustegi bat, bolatoki eta zentro sozialean bihurtutako antzinako ikastetxea dauka.

Herri osoa zaindu beharreko itxura zaindua eta garbia dauka.

Eusko Jaurlaritzak bere babeserako proposatutako higiezinak eta beste elementuak:

- Gereña Etxea 3 (191 Fitxa)
- Etxea z/g (215 Fitxa)
- Latsarri (766 Fitxa)
- Bolatoki (767 Fitxa)
- Eskolak (950 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Zaratetarren dorretxea, BAG 56
- San Juan Eliza, PMM 57
- San Bartolome basiliza, BAG 58
- Bazalanda asentamendua (ARRATO 10) BAG 247. Erromatarren garaiko herrixka, bere ingurunea etorkizuneko urbanizazioetatik babestu behar da.

• **Hueto Abajo/Oto Barren:**

Vitoria-Gasteizko ipar-mendebaldean dagoen herri txikia da eta Badaiaiko Mendilerroaren alboan. Etxe motak: landetxea eta etxe berriak. Eraikin zibilen artean nabarmena da (mantentze egoera nahiko txarrean daudenak) Hurtado de Mendoza familiaren Dorretxea, bere tipologia mota dorrea jauregikoa da. Hala ere, San Bizente Eliza herriaren bitxi arkitektonikoa da.

San Bizente eliza erdi aroko garaiko tenplu bat da eta garrantzi handiko elementu asko kontserbatzen ditu. Harlanduzko eraikin bat da, nabe bakarreko solairu luze bat dauka, hiru tartetan bananduta eta abside poligonalarekin. Eraikinaren gorputz nagusiar elementu berriak gehituz joan dira, besteak beste, kanpai-horma, hego-ekialdeko angeluan dagoena eta bi gorputz dituena. Bere antzinasunagatik elementu arkitektoniko azpimarragarrienak hurrengoak dira: XIII.mendeko erdi aroko ataria ikonografia interesantearekin, silerian egindako absidea erromaniko aszendentziako leihoak eta estalduren azpiko kanak, haietariko batzuk landuak. XIII.mendeko eskultore erreperitorioa landa eta geometriko izaeratik, animalia eta giza izaeraraino doa. Oto Barreneko San Bizente elizaren elementu erromanikoaz gain, barruan arkuak eta gotiko garaiko gangak daude, higiezin gutxi baina kalitatezkoak. Nabarmentzen diren ondasun higigarriak: erretaula neoklasiko nagusia, baina bereziki, San Blaseko erretaula txikia, Araban elementu berezia da XVI.mendeko taula margotuen multzoaren barruan dagoelako.

Oto Barreneko San Bizente tenplua kontserbazio egoera bikaina dauka, Arabako Foru Aldundiak egindako jarduketa kanpaina ezberdinen ondoren (1998-2003 urte bitartean). Zaharberritu ziren hurrengo elementuak: fatxadak, kanpai-horma, estaldurak eta eraikinari erantsita dauden eraikin batzuen desagerpena.

Oto Barrenek baseliza, iturri eta latsagi zaharrak dauzka.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako elementu arkitektonikoak bere babesarako:

- Errota (527 Fitxa)
- Etxe Ospetsua 13 (282 Fitxa)
- Etxe Ospetsua (278 Fitxa)
- Etxe Ospetsua 22 (280 Fitxa)
- Ubarriaran Baseliza (279 Fitxa)
- Baserria (583 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- San Andres Baseliza, BAG 34
- Ubarriarango Nuestra Señora Baseliza, BAG 35
- Hurtado de Mendozaren dorretxea, BAG 36
- Oto Barrengo Dorretxea, BAG 37
- San Bizente Eliza, BAG 38

● **Hueto Arriba/Oto Goien:**

Oto Goien hiriburuaren ipar-mendebaldean dago, Oto Barren herriaren ondoren eta ehun metro besterik ez ditu bereizten. Garai batean herri biak Oto kongregazioaren parte izan ziren.

Herri txiki bat da, landetxez eta laborantza lurraldez inguratua dagoena. Ingurune natural bat dauka babesteko zain dagoena. Herriaren itxura zaindua eta garbia da. Aguirre de Alava familiaren Armari etxea nabarmentzen da.

Eraikitako ondarean **Jaiokundeko Eliza** (BAG 33) nabarmentzen da, tenplu erromaniko bat da, orain dela gutxi arte, Oto Barren bezala hunkitua egon zen etxe elkarri atxikien eraikuntzez, higiezina ondo ikusteko eta kontserbatzeko oztopo bat zelako. 1994, 1999 eta 2000.urteetan Arabako Foru Aldundiak, estalduren, fatxaden, arkupearen eta sakristiaren zaharberritzea gauzatu zuen, hortaz gaur egungo kontserbazio egoera ona da. Elizak nabe gotiko bakarra dauka, goiko partea erromaniko erdizirkularra da eta erdi-puntuko turuta formako leihoak ditu. Mendebaldeko horman, kanpai-horma bat dago hiru gorputzeko kanpaiekin. Arkupe bakun bat dauka eskuineko hiru oinekin eta atari erromaniko bat eskulturako dekorazioarekin. Barruan elementurik deigarriena XIII.mendeko bataiarri eder bat da.

Santiago eta Santa Marine baselizak ere herri honetan aurkitzen ditugu. Gaur egun Santiagoko baseliza etxe bat da.

“Los Goros” kobazuloa ere herrian aurkitzen dugu, babesteko proposamena ere egiten dugu, bai bere multzoagatik eta bai bere interes paisajistikoko ingurune naturalagatik. Kobazuloaren barruan Brontze eta Antzinatasun aroko aztarna arkeologikoak aurkitu dira. Hortaz, arkeologi gune bezala proposatu da MM 1.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako elementu arkitektonikoak bere babesarako:

- Etxea 9 (270 Fitxa)
- Aguirre-Alaba Etxea (269 Fitxa)
- Santiagoko Baseliza (273 Fitxa)
- Santa Marine Baseliza (272 Fitxa)
- Baserria (585 Fitxa)
- Baserria (584 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Santiagoko basiliza (gaur etxea) (A) BAG 32
- La Natividad eliza (B), BAG 33

• **Ilarraza/ Illarratza:**

Vitoria-Gasteizko ekialdean kokatuta dagoen herria, Arabako Lautadan Laborantza Lurraldean erdian eta N-104 errepidearen alboan. Landa etxeez osatuta dago, batzuk zaharragoak eta beste batzuk berriagoak eta bereziki Santa Eulalia elizaren inguruan daude. Zaindutako herri da, gune berdeekin eta haurrentzako parke batekin.

Ondare arkitektonikoaren kasuan **Santa Eulalia Eliza eta Ilarraza Jauretzea** beren tamainagatik azpimarragarriak dira, Esquibel eta Garibay ezkutuekin.

Santa Eulalia Eliza, XVI.mendeko tenplu bat da, nabe bakarrarekin, ganga konplexuekin, kapera batekin eta zenbait gehigarriekin. Puntu erdiko ataria deigarria da zizelkatutako elementuekin. Erdi aroko bataiarria mantentzen da, barroko erretaula nagusia eta alboko elementu rokokoak. Tenpluaren sarbidea zutabe toskanak mantentzen duen arkupe batean dago, BAG 109 deklaratu.

Herriaren jauretze nagusiak: lan angeluko bolomena dauka, isualdeko teilatuarekin, salbuetsita, harriz eginda eta ezkutuekin.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako elementua:

- Baserria (589 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- San Bizente Baseliza, BAG 107
- Santa Leocadia Baseliza, BAG 10

- **Junguitu/Jungitu:**

Ilarratza herrian zehar sartzen da, hiriburutik gertu eta ekialdean dago. Landa multzo bat da gune berdeekin, erdi-hiriko antolamenduarekin, eta San Millan elizatik hasita etxe garapen batekin.

Landa nukleo honetan, landa mota ezberdineko etxe interesgarriak kontserbatzen dira. Harri laborantzarako etxeak daude eta adreiluz eta zurez egindako etxe-jauregiak, adibidez Landazuri Jauregiaren kasua.

Araban San Millan elizaren kasua antzekoa da hormen pinturengatik. Gurutze latinaren tenpluari buruzko nabe bakarra, gurutzadura, goiko parte poligonal bat, toskanako bost zutabeen bidez mantentzen den arkupe baten bidez sartzen zara. Garai ezberdineko elementuak daude. Ikuspuntu artistikotik estaldura mota bi nabarmentzen dira: XVI.mendeko gangak eta XVII.mendeko kupula bat. Azken hau irudi neoklasikoekin apaintzen da. Eraikuntzak dorre eta sakristia bat mantentzen ditu eta aldi berean, neoklasiko erretaula nagusia eta XVII.mendeko San Millan eta Fatima Ama birjinaren erretaulak.

Gaur egun, Arabako Foru Aldundiak elizaren estaldurak konpontzen ari da eta BAG 113 deklaratu da.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako elementu eta eraikuntzak etorkizuneko babeserako:

- Landazuri Jauregia (178 Fitxa)
- Baserria (591 Fitxa)
- Junguitu Etxea 26 (572 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Ilarraza Dorretxea(A),BAG 110
- Ermita de San Antonio Abad Baseliza, BAG 111
- Landazuritarren Dorretxea, BAG 112
- Beraceako asentamendua, PBAG 253. Erdi aroko aztarnategia
- Ochardea asentamendua, BAGGI. Erdi aroko aztarnategia

- **Lasarte:**

Landa eta bizitegi nukleoa daukan herria, **hiriburutik gertu eta hegoaldean dago.**

Vitoria-Gasteizko Armentia udalerraren nukleorik interesgarriena arkitektura mailan. Landa ingurunea eta ingurune naturala egoera ezin hobean kontserbatzen ditu, hala ere, biztanleri kopurua handitu da familia bakarreko etxeen eraikuntzarekin herriaren nukleoan. Lasarten elkarbizitza on bat egon da antzinako etxeak eta gaur egungo etxeen artean. Eraikinen kontserbazio egoera (guztiak familia bakarreko etxeak) oso ona da. Berria eta zaharraren artean ez da desadostasunik existitzen. Zaharra birgaitu eta

kontserbatu da eta berria ohiko landa eraikuntzen tipologiaren barruan dago. Gainera, nukleoa lorategiak, kulunka, espaloiak etb. ditu, eta arkitektura zibilean nabarmentzen da Elorza Jauretxea.

Jasokundeko eliza Lasarteko bitxi arkitektonikoa da. 1984. urtetik tenplu hau ondarea babes maximoa dauka, hortaz Monumentuaren kategorian Ondasun Kultural Kalifikatua da. Hiriaren erdigunean salbuetsita dagoen elementua da, aurreko tenplutik erdi aroko elementu asko mantentzen ditu, nahiz eta XVI. mendean eraikita egon. Azken solairuan dagoen eraikuntzan zehar sartzen da, harriz bukatua dago baina dena zurez eta adreiluz eginda. Solairua luzatua daukan eliza bat dago, poligono formako tarte batekin, eta sakristia batekin. Kanpandorre bat ere badago. Erdi aroko garaiko ondasunak: ataria, buruaren hegoaldean leihateak eta eskultura izugarria bat. XIX. mendean elizaren barruan lanerako lerro nagusiak egin ziren. Arabako Foru Aldundiak 1974 eta 1979 urte bitartean bere higiezinaren mantentzerako parte hartu zuen. Hortik aurrera presbiterioan berrikuntzak egin ziren bataiarria bertan kokatuz eta Nestor Basterrecheaz hornitua. Eraikin hau Arabako eskultura erromaniko handi bat da. Kalifikatutako Arkeologi Gune bezala proposatua dagoena, MM 172.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- Etxea 7 (784 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Ibarako San Pedro basiliza, BAG 171
- Galbarreta Herrixka, BAG 173. Erdi aroko despopulatu nabarmena

- **Legarda:**

Vitoria-Gasteizko ipar-mendebaldean kokatutako herria da, Arrato Mendilerrotik gertu. Ingurune naturala eta egoera onean dauden etxeak dauka. Orokorrean herria ondo zainduta dago eta lorategi bat dauka elizaren aurreko aldean; hala ere, eraikinaren aurrealdea txatartegi bat dirudi.

San Andres eliza historikoki eraikin garrantzitsuena da. Erdi aroko eraikin bat da (XIII. mendekoa), beranduago aldaketak eta gehikuntzak izan zituen. Jarduketa nagusia XVII. mendean izan zen. Solairua luzea eta goikoburua zuzena dauka. Arkuak eta korua forma angelu zuzena duten zutabeen gainean eraikita daude. Kapera eta sakristia XVI. mendean eraiki ziren. Erdi aroko bataiarria eta momentu horretan zegoen dorrea mantentzen da. **Herriaren elementu bikainena eta bakarra San Andres de Legarda dorrea da, dorre erromanikoa kontsideratzen da, BAG 62.**

Legardaren Mendebaldean guruztoki bat dago, San Anton guruztokia.

Datu arkeologikoak:

- San Roke Basiliza, BAG 59

- San Antonio Abad Baseliza, BAG 60
- San Antonio de los Arrieros Baseliza, BAG 61
- Purísima Concepción Baseliza, BAG 63

- **Lermanda:**

Vitoria-Gasteiz Mendebaldeko herri txikia da, Jundizko industrialdean sartuta aurkitzen dugu. Honen eraginez bere landa izaera, guztiz aldatu da.

Lermandan, arkitektonikaren ikuspuntutik deigarria den bakarra bere tamaina handiagatik Donostiako parrokia da. Gainontzeko etxeetatik nabarmentzen den elementua da, herritik isolatuta dago ingurune berde batekin. Bere egituragatik gotorleku bat dirudi, kanpoaldean kontrahorma bat edukitzeaz gain poligono formako dorrezar bat dauka, gorputzari erantsitako teilaz estalita. Kanpoaldean harlanduzko harriz egindako elementu bakarra kanpai-horma ederra da, kanpaiantzako hiru lekuekin, XIX.mendekoa. Barrualdean, gurutze latineko solairu bat dago, erdi aroko bataiarria eta erretaula barrokoak. Gaur egun Eliz Museoa dagoen eliza honen higiezin pieza Alabaster polikromatu berpiztuaren eskultura bitxi bat da. BAG 197.

Lermanda, elizaren ondoan, Legardagutxi antzinako errota gogorarazten duen iturri bat dago, eta Gasteiztar guztiengandik ezaguna.

Datu arkeologikoak:

- Legardagutxiko Errota MM 198 proposatua. Berreskurapena proposatzen da.
- **San Martin de Legardagutxiko basiliza eta populatu gabeko lursaila.** MM 199 zk. bezala proposatua. 1993.urteko zulaketa ondoren, aurkitu ziren horma aztarnak Arrato Sistemako araztegiko lorategian kontserbatzen dira. Gainontzeko egiturak eta nekropoliaren parte bat obren ondoren desagertu ziren. **Bere babesaz gain espazioaren azalpen seinale bat eskatzen da.**

- **Lopidana:**

Hiriburutik gertu dagoen herria da, Ipar-Ekialdean, mendebaldeko lautadan. Landetxeak bere eranskinekin, etxe berriak eta elizaren eraikuntza, nukleoaren ezinbesteko eraikuntzak dira. Balizko arkeologia gunea deklaratu da, 80 zk.

Historikoki Lopidana Duque del Infantado kongregazioaren barruan egon zen.

Artearen ikuspuntutik tenplua da herriko elementurik interesgarriena, erromanikotik gotikorako trantsizioa ikus daitekeelako. Ataria nabarmentzen da, apur bat zorrotza eta irudi geometriko eta lorez apaindutako zutabe batzuen gainean dagoena. Leihateak, arkiolta zorrotzekin, landare, animalia eta giza dekorazioaz ere nabarmenak dira.

- **Lubiano:**

Lurraldearen ipar-ekialdean dago, Uribarri-Ganboako urmaeletik gertu. Nekazal herri txiki bat da, ondo zainduta eta landetxeak dituen, bere fatxada gehienak entokatuak eta luzituak. Elementu deigarriena erdi aroko egitura mantentzen duen Jaiokundeko Eliza da. Solairu luze bat dauka, goiko parte zuzen batekin, ganga zorrotzekin eta nerbio sinplekoa. Atarian eta leihoan garai gotikoa ikusten da eta egitura monumentala. XVIII.mendeak eraikinari lerro nagusiak jasan zituen. Ondare deigarriena XVIII.mendeko prozesio-gurutze eder bat da. Babes arkeologikoa dauka, BAG 114.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- Errota(545 Fitxa)
- Iturria-ikuztegia (777 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- San Juan Baseliza, BAG 115
- El Cerrao Etxola-hondo, BPAG 249. Brontze aroko asentamendua
- Carracona Etxola-Hondoa, BPAG 250. Brontze arokoa
- Trerrobles Etxola-Hondoa, BPAG258. Brontze arokoa
- Olatxo Etxola-Hondoa, BPAG 259. Brontze arokoa
- Txitxiburu Etxola-Hondoa, BPAG, 260 Brontze arokoa

- **Mandojana:**

Vitoria-Gasteizko ipar-ekialdean kokatutako herria da, Arrato Menditik gertu, landa eta ingurune naturalean. Herri txiki bat da eta bere etxeak luzetara daude, San Esteban parrokiatik aurrera. Txaletak landa etxeekin daude, eta arkitektura zibilean jauretze bat ezkutuarekin nabarmentzen da. Interes historiko-artistiko gehiago duen eraikina eliza da, kontserbazio egoera ona da Arabako Foru Aldundiak egindako jarduketaren ondorioz, 2000 eta 2001 urte bitartean.

San Esteban elizaren (Arkeologi gunea 55) barruan bere jatorrizko egitura erromanikoa mantentzen da. Hasiera batean nabe bakar bat zeukan, goiko parte lau eta dorre indartsuarekin. Gaur egun solairua gurutze latinekoa da eta presbiterioaren alboan erantsitako kapera birekin. Hala ere, tenpluaren eremu nagusia kanoi-ganga batez estaltzen da, kapitel erromanikoen gainean, berrikuntzak izan arren. XVI.mendean ezinbesteko aldaketak egin ziren tenplu honetan. Interes artistiko handiko elementua Don Francisco de Mandojana eta Zarate hilobia da, presbiterioan arku irekiko otoizgilea. Noble baten ehorzketa da, Calatrava ordenako zalduna, eta Don Francisco de Gamarrako

hilobi monumentuaren antz handia du, Gamarra Nagusiko parrokian dagoena. XVII.mendeko hilobi bi daude Vitoria-Gasteizko tokiko erakundeetan.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- San Esteban Eliza (160 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Santa Marina Baseliza, BAG 54

• **Margarita:**

Vitoria-Gasteizko Mendebaldean kokatutako herria, Jundizko industrialdetik gertu dago.

Historikoki Margarita Duque del Infantado kongregazioaren barruan egon zen.

Herri hau egitura industrial berrien erdiko irla bat da. Bere eliza herriaren gainontzeko eraikinak baino altuagoa da, bere ingurunean ezin dira eraikinak jarri. Margaritako etxe motak zaharrak eta modernoak dira, ondo zainduak eta harmonian. Bere arkitektura zibilean Kortazarreko Dorretxea nabarmentzen da, altuera biko lau angeluko eraikuntza bat, aldaketa handiak izan dituen bere erabileragatik eta Urbina eta Lazarragako Etxea, etxe handia da ohiko landetxe tipologikoa.

Santo Tomas Apostoluaren parrokia XVI.mendean eraiki zen eta bere interes historiko-artistikogatik elementu bi nabarmentzen dira: XIII.mendeko bataiarri eder bat eskulturazko dekorazioarekin, gerlari bat zaldian nabarmentzen da, eta XVI.mendeko Urbina familiaren hilobi-kapera.

Herri honetan, Astorga eta Bordeleko galtzada erromatarraren zati interesgarri bat mantentzen da, altueratik ondo ikusten dena eta Jundizko industrialdearen hedapenagatik aurretik ikerketa bat egin barik bota zena. Datu hau azpimarratzen dugu beste tarte batzuetan kontutan hartzeko, adibidez Arkaiaren kasuan.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako:

- Urbina eta Lazarraga Etxea (141 Fitxa)
- Baserria (582 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Kortazardarren dorretxea, BAG 196
- Landabarria aztarnategia/ Ubera (Arrato 24) babes barik.

• **Martioda:**

Hiriburutik 8 km-tara kokatutako herria, mendebaldeko lautadan eta Arabako Foru Aldundiaren jabetzakoa da.

Hurtado de Mendoza familiaren lursaila da, XVIII.mendean jauregi batez inguratutako erdi aroko dorrea eraiki zen. Multzo hau herriaren eraikin garrantzitsuena da eta **gaur egun Monumentu bezala kalifikatutako Ondasun kulturala da.**

San Joan Ebanjelariaren eliza familia honen jabetasunaren menpean egon zen. Gaur egun ez dauka gurtzarik. XV.mendetik aurrera eraikitako tenplua da, bertan jabeen heraldia espazioa hartzen zuen. Eliz Museoan dagoen interes artistikoko pieza, gotiko garaiko Ama birjina umearekin pieza da. Arkeologi Gune bezala proposatuta dago, MM 41.

Martiodako Ondare Erlijiosoan, Urrialdoko Andra Mari basiliza azterna interesgarrienak daude. Goiko parte zuzeneko tenplu protagonikoa izan zen. Gaur egun aztarnen artean hurrengoak kontserbatzen dira: atari ederra eta leihateak. Ataria puntazkoa da, leihateak ezaugarri erromatarrik daukate eta xakeztatutako dekorazioa dauka.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak babesarako:

- San Joan Ebanjelariaren Eliza (137 Fitxa)
- Urrialdoko Andra Mari basiliza (510 Fitxa)
- Zubia (568 fitxa). Zadorra ibaiaren arroan dauden zubien Monumento Multzoaren barnean.
- Errota (529 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Urrialdoko Andra Mari Tenplua, BAG 39. Nabarmen multzoa.
- Hurtado de Mendoza Dorretxea, BAG 40

- **Matauko:**

Vitoria-Gasteizko Ekialdean dago eta 8km-tara kokatutako herria da. N-104 errepideak herria bitan banatzen du eta laborantza lurraldeaz inguratuta dago eta bere arkitektura gehiena landakoa da.

San Pedro Apostoluaren eliza elementu azpimarragarriena da. Eraikina batez ere XVI.mendekoa da, baina **elementurik deigarriena XIII.mendeko atari ederra** da, eskultura-multzo ederrekin, XVIII.mendean dorreak eta kaperak eraiki ziren. Erretaula nagusia aipagarria da. Balizko arkeologia gunea 118.

Matauko Santa Katalinako basiliza bat kontserbatzen du, interes artistikorik ez daukana.

Eusko Jaurlaritzak bere babesarako proposatutako higiezinak:

- Obaja Zubia (550 Fitxa)
- San Pedro Apostoluaren (135 Fitxa)
- Landa etxea (785 Fitxa)

- Gurutzadura (587 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Santa Katalina Baseliza. (A), BAG 119
- Bolintxo Errota. (D), BAG 120
- Biobaya Aztarnategia. Erdi Aroko Asentamendua. PBAG
- Herritik hurbil ANIA-ko erromatar aztarnategia dago, San Martin baselizaren inguruan. Arbulo, Jungitu eta Lubianorekin komuneroa da baina Arratzua-Ubarrundiako udalerraren barruan dago.

- **Mendiguren:**

Vitoria-Gasteizko iparraldean kokatutako herria, Arakako mendien alboan.

Bere landa izaera mantentzen du eta landetxe etxeak. Higiezin nabarmenena Antiguako Amaren eliza da. Jatorriz erdi arokoa da, eta XVI.mendean eraiki zena. Dorrea eta arkupea XVIII.mendekoak dira. Aztarna gotiko nabarmenenak ataria eta leihatea dira. Barruan antzinako Andra Mari irudi bat gordetzen da, Antigua Amaren baselizan zegoena.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina babeserako:

- Jasokundeko Ama Birjinaren Eliza (134 fitxa) y PMM 88.

Datu arkeologikoak:

- Antiguako amaren baseliza, BAG 87
- Arlazako erromatar aztarnategia (Arrato-19) BAG 248. Urbanizazioak babesteko gune azpimarragarria.

- **Mendiola:**

Vitoria-Gasteiztik hurbil dagoen herria, hiriburuaren Hego-ekialdean, Olarizu mendiaren alboan. Espaloiz, espazio publikoak, oso txukun eta antolatuta dagoen multzoa. gehienak landa eraikuntzak dira, batzuk birgaituak eta beste batzuk modernoagoak, baina hala ere multzoan egokiak dira. Mota ezberdinetako etxeak daude, laborantzako etxe arruntetatik armari jauretxeraino. Eraikuntza askok adreilua eta egurra erabiltzen dute. Orokorrean Mendiolako etxeak landa arkitekturaren adibide onak dira, beraz zentzu honetan babespen bat eduki beharko luketela uste dugu.

Hala ere, **herriaren monumenturik garrantzitsuena Jasokundeko Ama Birjinaren Eliza** da. Udalerraren landa parrokia ez bezala, tenplu hau nagusiki Errenazimenduko obra bat da. Bakarrik arkupea eta dorrea XVIII.mendekoak dira. Barneko espazio osoa XVI.mendekoa da, hala ere, aurretik zeuden elementu batzuk mantentzen dira, besteak

beste gangetako nerbio ederrak. Elementurik zaharrena erdi aroko Andre Mariaren irudi polita da, barrokoko erretaula nagusian kokatuta dago.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina babeserako:

- Jasokundeko Ama Birjinaren Eliza (132 Fitxa) eta BAG 155
- Etxea 18 (131 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Kutzemendiko herrixka BAG 15. (OKK proposatua). Burdin Aroko aztarnategiak.
- Los Balconesko Asentamendua, BAG 27. Erromatar herrixka
- El Gritadero etxolaren hondakina, BAG 17. Eneolitiko–Brontzeko asentamendua.
- Mendiolako San Juan herrixka, BAG 156. Erdi Arokoa
- Olarizuko Santa Kruz basiliza, BAG 157
- Meanako Santa Maria herrixka, BAG 158. Erdi arokoa

- **Mendoza:**

Mendoza Arabako hirigunearen Mendebaldean kokatuta dago, Mendebaldeko lautadan, Badaia Mendilerroaren inguruan. Arabako toki eder bat da, historiaz eta interesezko ondare elementuez osatua dagoena.

Mendoza ez da taldekatutako multzo bat, zonalde ezberdinak daude, Mendozako bereizketa zaharra eta Mendibil izenez ezagutzen denaren ondorioa da eta XIV.medean elkartu ziren. Laña ibaia zeharkatu ondoren Mendoza Dorretxe handia eraikita dago, arabako arkitekturaren adibidea da. **Mendoza Dorretxea Ondasun kultural kalifikatua da Monumentuko kategorian.** 1994.urtean bere tipología eta antzinatasunagatik Euskal Herrian monumentuen seinalizazioa inaguratzeko aukeratu zen. Dorre hau erdi aroko dorreen adibidea da, harresiarekin, armen patioa eta omenaldi dorrearekin, batzuk gaztelu kontsideratzen dute. XIII.mendeko da, Euskal Autonomi Erkidegoko adibiderik zaharrena da. Mendozako Dorretxea interes historiko handia izan zen gaitasun handiko lursailan zegoelako, eta erdi aroko garaian itzali beharrean handiagoak egin ziren Infantado Dukearen titulua eduki arte.

Mendoza familiaren botereari dagokionez, herriak pikota eta justizia biribila mantentzen du. Iturria eta errota ere mantentzen dira.

Mendibil auzoan edo Goiko Auzonan antzinako etxe bat dago, antzinako dorre txikia da.

Erlizjiozko ondareari dagokionez, Mendozako San Martin parrokia desagertu da eta San Esteban parrokia mantentzen da.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina bere babeserako:

- Errota (530 Fitxa)
- Mendibil Etxea 17 (109 Fitxa)
- Alto Mendia Altuko etxea 28 (106 Fitxa)
- Iturria (762 Fitxa)
- Eskolak(952 Fitxa)
- Zubia (569 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Santa Agueda Baseliza, BAG 42
- Larrinzarko Nuestra señora baseliza, BAG 43
- San Bartolome Baseliza, BAG 44
- San Esteban Eliza, BAG 45
- Mendozatarren dorretxea, BAG 46
- Conde Orgaz Dorretxea, BAG 47
- San Martín Eliza, BAG 48 (gaur etxebizitza)
- San Mames herrixka, BAG 49. Erdi aroko asentamendua
- El Prado/Labiturri asentamendua, PBAG. Brontza aroko aztarnategia.

● **Miñano Mayor/ Miñao:**

Vitoria-Gasteizko Iparraldean kokatutako herria da. Gaur egun lasaitasuna irabazi du, Legutiano, Barazar eta Arlanbanera joateko hemendik pasatzea ezinbestekoa ez delako. Duela urte batzuk, errepide nagusia herriaren erdialdetik pasatzen zen, gaur egun berriz, saihebidia egin da.

Leku hau lautada dago, laborantzarako lurraldeen erdian. Urte askotan zehar, ibilgailuen trafikoa eta altzarien fabrikako altzarien kokapena ere eragin zieten, Miñao bere xarma galdu zuen landa-gune gisa. Gaur egun, bere ingurune naturalak daukan aldakuntza handienak Miñaoako Parke Teknologikoaren eraginez sortu dira.

San Lorentzo tenplua, herriaren interes arkitektoniko elementurik nabarmenena da.

Udalerrriaren beste eliza askorekin erdi aroko aztarnak kontserbatzen dira. Garapen handiko ojibal-atea oso nabarmena da, bere arkibolta anizkoitzen bidez. Arkeologi Gune bezala proposatua, MM 93.

Eusko Jaurlaritzak babesarako proposatutako higiezinak:

- Etxea 12 (782 Fitxa)

- Eskolak (958 fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Santiago Baseliza, BAG 90
- Arakako Uribarriko San Andres eta tenplua, BAG 91, Erdi Arokoa
- San Juan Baseliza, BAG 92
- San Lorenzo Eliza, BAG 93
- Las Huertas asentamendua, BAGGI

- **Miñano Menor/Miñao Gutxia:**

Miñao goien eta Miñao Parke Teknologikotik gertu dagoen herria da. Miñao Goien herria baino gehiago landa izaera mantentzen du.

Bere ondasun zibila laborantzarako etxe batzuez osatuta dago.

San Bizente Mártir eliza, nabarmentzen dugun interes historiko-artistikoko elementu bakarra da. Inguratzailea izan arren, elizak bere erdi aroko egitura osoa mantentzen du, hau da, bere egitura erromaniko edo protagonikoa. Solairu bakarreko nabe bat da kañoi formako ganga batekin, gurutzeria sinplearekin eta harrizko arkuekin finkatua. Turuta formako leihoak mantentzen ditu erromaniko puntu batekin. Gaur egun itxura zaindua aurkezten du, presbiterioan ez dauka erretaularik, ondorioz opalmahaiaren erromaniko garaiko leihata eder bat ikustea posible da. BAG 89 da.

Babesa proposatzen dugu tenplu honen monumento bezala.

Datu arkeologikoak:

- Santiago Baseliza, PMM 90
- Gernikako herrixka, BAG 245. Mendarozketa, Ziriano eta Mendigurenekin komunean daukan populatu gabeko erdi aroko lursaila.

- **Monasterioguren:**

Vitoria-Gasteizko hegoaldean dagoen herria, Gasteizko Mendien eta Okinaren adar inguruko mendilerroetan. Gaur egun zonalde honetan oraindik mantentzen da bere edertasuna, bakarrik apur bat aldatu izan da gizonaren lanagatik laborantzako finketan.

Herriko etxeak nahiko zakabanaturik daude: antzinako etxeak daude, laborantzakoak, berriztu direnak, eranskinak dituztenak eta multzora integratzen diren bizitegi etxe berriak. Herri egoera onean kontserbatzen da eta espaloiei eta hiriko higiezi esker, kale-argiak adibidez, modernoagoa egin da.

Ondare zibillean antzinako baserri batzuk nabarmentzen ditugu, bereziki tamaina handikoak eta zurezko eta adreiluzko bilbekin egindak daudenak, adibidez elizaren aurrean aurkitzen ditugunak.

Monasterioguren herriaren arkitekturarik garrantzitsuena San Pedro Apostuluaren eliza da. 1991 eta 1994. urteetan Arabako Foru Aldundiak kontserbazioan parte hartu ondoren arkupearen eta estalpearen mantentze egoera ona da. Eliza erdi aroko atalak ditu, **bereziki deigarria arkupean dauden puntako bost arkuak.** Atea ere erdi arokoa da eta denbora asko ezkutatua egon da. Barruan, nabeak angeluzuzeneko espazioa osatzen du, barroko ganga batez inguratutako eta kanoi ganga batez estalita. Goiko partearen alde bietan kaperak eraiki ziren. XVIII.mendean barneko espazioan erlantz klasiko bat jarri zen. Ipar-mendebaldean erromaniko garaikoa kanpai-dorre laukizuzen bat eraiki da. BAG 161.

Herriaren interes etnografikoko elementua errota da.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina babeserako:

- Errota (893 Fitxa)
- Etxea 8 (67 Fitxa)
- Etxea (603 Fitxa).
- **Zubia multzoan sartu da. Zadorra ibaiaren arroko zubiak (222/2017 Dekretua).**

Datu arkeologikoak:

- Juan delamiKelako herrixka, BAG 159. Hutsik dagoen erdi aroko herria.
- Santa Zezilia Baseliza, BAG 160
- San SebastianBaseliza, BAG 162

● **Oreitia:**

Vitoria-Gasteizko ekialdean kokatutako herria da, Estibalizko muinoaren oinetan eta Madrid-Irun trenbidearen alboan. Etxeak bide honen iparraldean daude. Oreitiaren sarreran nekazaritzarako pabilioi modernoak ikusi ahal dira.

Oreitiak, Alegría ibaiaren gaineko zubia banatuta dagoen auzo interesgarria da. Bere etxeen artean jauretxeak eta labana daukan landa etxe bat nabarmentzen dira. Argomaniz bidean, etxe berriko urbanizazio bat dago, txaletak hain zuzen ere.

Baina herriko elementu arkitektoniko nabarmena San Julian eta Santa Basilisa eliza da.

Parrokia Oreitiaren erdialdean dago, egoera on batean kontserbatzen da eta zaindutako ingurunean, ibai ertzeko basotxoaz azpimarratutako dugu, gaur egun parkea bihurtu dena. Higiezin hau erdi aroko egitura mantentzen du, argi eta garbi ikus daiteke hurrengo elementuetan: goiko parteko abside poligonalean, atarian, leihatetan eta bere egitura

monumentalean interes artistiko handikoa dela. Leiho erromatarretan, harburuetan eta higiezinaren goiko parteko idi-begiaren gainean erdi aroko motiboak zizelkatuak agertzen dira, bai animaliazkoak, landaredizkoak zein gizaki gaiei buruzkoak. Kanpoaldean, aipatutako idi-begian armadurazko zaldizkoa agertzen da. Aldi berean, elizaren solairua, tarte karratu batekin zabaltzen da, presbiterioa baino zabalagoa, eta lehenengo tarte, biak XIII.mendekoak. Aipatutako erdiko gorputza, ganga zaila batez estalita dago, izar formarekin eta gotikoa. Koroa Errenazimenduaren obra on bat da. Oreitiako parrokia gainera, historiko-artistiko higiezin asko kontserbatzen ditu, XVII.mendeko erretaula nagusia nabarmentzen da. Dorrea neoklasikoa da. BAG 122 da.

Hirigunearen nukleotik kanpo eta Elburgoko bidean, errota baten aztarnak kontserbatzen dira.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinaren etorkizuneko babeserako:

- Oreitia Etxea 12 (59 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Bolintxo Errota. (D) Matauko-Oreitia, BAG 120
- Uraldeko San Juan Baseliza, BAG 121
- Guevara-Lazarragarren Dorretxea, BAG 123
- Oreitia Errota, BAG 124
- Bidegutxi Aztarnategia, Erromanizazio eta Erdi Aroko PBAG 251 eta 252. **Ingurumena babesteko eta ez urbanizatzeko.**
- Isakuako Brontze Aroko Aztarnategia, PBAG 254
- Bidezabaleko erdi aroko asentamendua, PBAG

- **Otazu:**

Vitoria-Gasteizko hego-ekialdean dago, El Salvador kanposantutik gertu. Bere ohiko etxeetara familia bakarreko etxeak gehitu dira bakarrik bizitegi erabilpenarekin.

Otazu udalerraren beste herri batzuekin konparatuz tamaina erdiko landa nukleo bat da, ingurunean paisai naturala mantentzen da bakarrik aldatua laborantza finken eraginez. Kontzentratutako eraikin kopuru handia dauzka, zurez eta adreiluz egindako landa etxeak nabarmentzen dira, adibidez San Martin eliza, gurutzadura eta zubi berri bat.

Parrokiatik erdi aroko atari ederra azpimarratzen dugu, eskultura monumental interesante bat dauka bereziki zutabeen kapiteletan. Kanpai-dorrea berriz, kapitel disonante baten ezaldura aurkezten du. Arkeologi Gunerako proposatu da (PMM 143), bere ingurunean aurkitu den nekropoliagatik.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako elementu arkitektonikoak babeserako:

- Errota (537 Fitxa)

- Otazu Geltokia (512 Fitxa)
- Iturri zaharra (580 Fitxa)
- San Antonio Baseliza (56 Fitxa)
- Etxea 11 (55 Fitxa)
- Baserria (602 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- San Vitor Martir Baseliza, BAG 141
- San Bartolome Baseliza, BAG 142
- San Quirico eta Santa Julita Baseliza, BAG 144
- Olaran herrixka, BAG 145. Erdi aroko eremua

● **Retana:**

Vitoria-Gasteizko Iparraldean kokatutako herria, interes paisajistikoaren landa eremuan.

Ez daude antzinako etxe asko baina ohiko landa etxeak eta hirikoak nahasten ditu. Ezpaloiak, kale-argiak eta haurrentzako etxeak.

San Esteban parrokiaren tenplua eraikin itxuroso bat da, kontserbazio egoera onarekin, garai modernoan eraikita eta elementu gehienak XVIII.mendekoak dira. Honako hauek osatuta dago: arkupea, solairu luzea, goiko parte zuzena eta lau angeluko kanpai-dorre. XVIII .mendeko oskol formako erretaula eta barrokoa, sakristiaren altzarirako. Konplexu osoa luzitua agertzen da ertzak izan ezik, non harria ikus daitekeen. Monumentu multzo bezala proposatu da, 96 zk.

Eusko Jaurlaritzak babesarako proposatutako higiezina.

- Baserria (599 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- San Andres Baseliza, BAG 97
- Arakabea Etxola-Hondoa, PBAG 256
- Porrosolo erdi aroko asentamendua, BAGGI

● **Subijana de Álava/Subillana-Gasteiz:**

Vitoria-Gasteiz udalerraren Hego-ekialdean dago.

Herri honen interes historikoa nahiko handia da. Gatazka askoren eszenatokia izan da, Simon de Andaren (XVIII.mendea) etxea, Filipinasen espainolen interesak defendatu zituen ingeles eta lurraldeen gobernadorearen aurka.

Subillana aldapan altxatzen den herri bat da, bere etxeak maldan eraikiak daude. San Esteban eliza herriaren erdian dago eta ingurunean ondo zaindutako parke gune bat nabarmentzen da.

Subillana-Gasteizko etxeak, harriz egindako landa etxeak eta txalet motako etxe berriak dira. Eraikuntza zibilen artean **Simon de Andako Etxea (Monumentu kategorian kalifikatutako Ondasun kulturala)** nabarmentzen da, hala ere, armari etxetzar hau birgaitu behar da.

Parrokiako tenplua XVI.mendekoa da eta XVIII aldaketak izan zituen. Erretaula batzuk dauzka. Arkeologo Gune bezala proposatu dira, MM 189.

Datu arkeologikoak:

- Sanzornilko tumulua, BAG 19
- Sanzornilko nekropolia, BAG 20
- Burdin Aroko Peña Mayor esparru gotortua, Arkeologi Gune bezala proposatua MM 22.
- San Miguel Baseliza, BAG 190
- Berozaliko Brontze aroko asentamendua, BAG 263
- Alto Carasol asentamendu erromatarra, BAG 265
- La Dehesa asentamendua, BAG 267
- Lamimora asentamendua, BAGGI

- **Ullíbarri Arrazua/ Uribarri Arratzua:**

Vitoria-Gasteizko udalerrriaren Ipar-ekialdean kokatuta dagoen herri txikia da. San Esteban elizaren inguruan multzokatutako etxeak daude eta Laborantza lurraldeaz menperatuta dagoen landa ingurunea.

Eraikin garrantzitsuena parrokia da. Uribarri-Arratzuko San Estebanek atea protagoniko eder bat kontserbatzen du, eta eraikinaren erdi aroko egitura. Gurutzadura eta gurutze latindarraren beso laburrak XVI.mendekoak dira. Gorputz biko eta kapitela egindako kanpai-dorrea interesantea da eta XVIII.mendekoa da. Arkeologia Gune bezala proposatua MM 116. San Juan basiliza ere kontserbatzen da.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak babeserako:

- San Juan Baseliza (610 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Doypako herrixkaeta San Juan tenplua, BAG 117
- Mamutxu Iturriaren erromatar asentamendua, PBAG 255
- Mutiandi Erdi Aroko asentamendua, PBAG 257
- Rotasarralde Erdi Aroko asentamendua, PBAG 261

● **Ullibarrí de los Olleros/ Uribarri Nagusia:**

Vitoria-Gasteizen hego-ekialdean dagoen herri ederra, Okina eta Gasteizko Mendien alboan. Ingurune naturala deigarria da, laborantzarako lurraldeak eta baso espazioa

Etxeak eskualdeko errepidearen alde bietan daude. Baina Jasokunde Ama Birjina elizaren ingurunean etxe gehien aurkitzen dugun zonaldea da. Landa etxe zahar eta berrien arteko nahasketa dago baina orokorrean herri zaindua eta garbia da.

Eliza bereziki XVI.mendean eraikitako da. Ataria XIX.mendekoa da eta silarrezko lan harriaz egindako hiru arkuz osatuta dago. Nabea luzea da eta goiko partea zuzena. XVI.mendeko bataiarria eta mende horretako oholtza kontserbatzen du. Kanpoaldean multzoa hiru gorputzeko dorre batekin osatzen da. BAG 153.

Uribarri Nagusia errota, garbitokia eta bolatokia kontserbatzen du.

Datu arkeologikoak:

- Uribarrigutxiko herrixka, BAG 154. Erdi aroko herri hustua

● **Ullibarrí-Viña/Uribarri-Dibiña:**

Vitoria-Gasteizko Ipar-Ekialdeko landa herria, Badaia Mendilerrotik gertu. Herria zirkuluerdi handi batean dago eta erdian finkez osatutako ibarbidea. Hegoaldean herrian sartzeko errepideen gurutzagunea dago.

Herriaren ekialdean eliza kokatzen da, talaia handi baten gainean, non ordokia menperatzen duen. 1996.urtean Arabako Foru Alduandiak parte hartu zuen jarduketan, ondorioz mantentze egoera egoera onean mantentzen da. Andra Mariaren Jasokunde eliza herriaren higiezin azpimarragarriena da.

Duela gutxirarte Andra Mariaren Jasokunde Eliza arkupezu inguratuta eta erdi-ezkutatua egon zen. Kanpoaldea erdi arokoa da, harburu lauekin eta leihate erromanikoekin. Barrualdean goiko parte laueko nabe bakarra dauka, presbiterioaz banatuta arku batez eta kanoi ganga batez ezta. XVIII.mendean tenplu osoa entokatu zen eta barneko perimetro osoa erlaitz klasiko batez inguratu zen, pilastren gainean eskoratuak eraikinaren hasierako euskarriak ezkutatzeko. Kaperak barrokoak dira. Bere higiezin **erdi aroko bataiarri eder bat deigarria da, armazoiez eta arrapala-lehoiez apainduta.**

Errenazimenduko erretaula nagusi bat (eskultura eta margoak) ere badago. Kanpokoaldean bereziki deigarria da erdi aroko kanpai-horma. BAG 53 da.

Landetxe gehienak eta bere eranskinak ondo kontserbatzen dira, harrian edo karezatuak, elizaren iparraldeko nukleo zentrala nabarmena da.

Uribarri-Viña ingurunea eta multzoa ondo zainduak daude, landa ingurunea mantenduz.

Datu arkeologikoak:

- San Juan Baseliza, BAG 52

● **Villafranca:**

Vitoria-Gasteizko udalerraren hego-ekialdean Villafranca kokatuta dago, Estibalizko muinotik gertu. Villanfrancatik Done Jakue bidea igarotzen da.

Herri txiki hau eta landa izaerakoa bere etheen artean solairu angeluzuzen formako armarri etxe bat kontserbatzen du, García de Estella familiaren Jauretxe bezala ezaguna dena.

XVI.mendeko San Andres Apostoloaren eliza, atari plateresko batekin, gurtza barik dago bere hondamendi egoeragatik. Vitoria-Gasteizko apezpikutzua lurrera bota nahi zuen baina Arabako Foru Aldundiak kontra jarri zen.

Argandoña eta Billafrankatik gertu, Estibalizko muinoren gainean Monasterio Beneditarra dago, historiako bitxi bat eta Arabako artearen bitxi bat da. Estibalizko Andra Maria monasterioaren basilika, kalitatezko monumento erromanikoa da, XII.mendekoa. Jatorrizko arkitektura asko kontserbatzen du (jarduketa ezberdinak egin dira, baina garrantzitsuenak 1904, 1927, 1943 eta 1972 urteetan izan ziren): eskultura multzoa monumentalak, salbuetsitako Birjina Estibalizko Umearekin dagoen irudia da, XII.mendekoak eta erdi aroko bataiarri bikain bat. **Estibalizko Andra Maria Basilika, Eusko Jaurlaritzak Monumentu bezala kalifikatutako multzoa da (EHAA, 2000.urteko otsailaren 11).**

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezinak bere babeserako:

- Billafranka geltokiaren nasak (514 Fitxa)
- Estibaliz Frontoia (1999 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

Eraikuntza biak Arkeologia Guneko proposamena daukate:

- Estibalizko Andra Mari basilika, PMM 127
- San Andres ApOstoloaren Eliza, PMM 128

- **Yurre/Ihurre:**

Arabako hiriburuaren Hegoaldean aurkitzen dugu Ihurre. Herri lasaia, oso ondo zaindua eta erdi-hiritarra da, ohiko landa etxeak eta etxe berriak nahasten dira, eta hiriaren azpiegitura propioak daude: ezpaloiak, harrentzako parkea.... Ihurreko sarreran txaraka bat dago, errekaaren alde bietan eta hortik gertu XVI.mendeko gurutzadura interesante bat eraiki da.

Gainera, herriaren erdialdean errota-etxea eta zubiak mantentzen dira.

Hala ere, herriaren elementurik deigarriena **XVI.mendeko Santiagoko parrokia da**, hegaletako batean **XIV.mendeko poliptiko bat** kontserbatzen du. **Ihurreko Poliptikoa EAE-ko erretaulorik zaharrena da eta Monumentu deklaratu da Eusko Jaurlaritzaren Ondasun Kultural Kalifikatuaren barruan.**

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina etorkizuneko babeserako

- Errota (532 Fitxa)
- Zubia (559 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Santiago Eliza, BAG 78
- Ihurreko dorrea, BAG 79

- **Zerio:**

Arabako hiriburuaren Ekialdean dago, Estibalizko Santutegitik hurbil.

Zerio mendi-tontorreko eremu zabal batean dagoen herri bat da. Herriaren erdian egoera onean (eraikina eta ingurunea) mantentzen den eliza bat dago. Zerion, berriz, txalet gehiago daude landa-etxeak baino, orokorrean ondo zainduak eta eranskinekin. Txaletak herriaren erdian daude, hala ere, landa ingurunea mantentzen da.

Zerioko eraikinik interesgarriena XVI.mendeko Santiagoko parrokia da. Hala ere, XIII.mendeko atari protagoniko bat eta Andra Mari gotiko eder bat kontserbatzen da. Era berean, interesgarria da Santiago Matamoros-en erretaula nagusiaren ikonografia. **Zerio, Donejakue ibilbidetik gertu dago.**

Eusko Jaurlaritzak babeserako proposatutako higiezina:

- Santiago Eliza (359 Fitxa) eta BAG 131

Datu arkeologikoak:

- San Pelayo baseliza (ez zaio egiturarik ikusten). (E), BAG 132

- **Zuazo de Vitoria/Zuhatzu**

Hiriburuaren Hego-Ekialdeatik hurbil kokatuta dago. Urbanizatutako herria da eta oso zaindua, hiri izaera landakoaren gainean nabarmentzen da.

Zuhatzu mendi-tontor lautada baten gainean eraikita dago, bere etxeak Ekialdetik Mendebaldera doaz, erdi-aroko bidea jarraituz erromatar-galtzada ordezkatu du hurbileko zonaldea gurutzatuz.

Hegoaldeko sarreran hormaz inguratutako espazio bat existitzen da, bertan Zuhatzuko Dorrea dago, Arkeologi Gunearen Inbentarioan ez dago ondo kokatuta. Landa-etxeak ondo mantentzen dira (nahiz eta batzuk hondatutak egon). Etxe hauek landa esparrura egokitutako beste batzuekin nahasten dira. Hirigune erdiko antzinako eskola gaur egun Zentro Soziala bihurtu da.

Ekialde eta Iparraldeko hegaletan urbanizatzen hasi da txalet berriak eraikitzeko.

San Esteban parrokia, XVI.mendekoa da, eta monumento arkitektoniko nabarmenena da. Bertan puntu erdiko erdi-aroko ataria kontserbatzen da, eta rokoko garaiko erretaula bat. BAG 205 zk. da.

Zuhatzu Donejakue bidearen barruan dago.

Iparraldean erkametz basoaren babesaren proposatzen dugu.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako higiezina babeserako:

- Etxea 13 (17 Fitxa)
- Etxea 15 (14 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- **Vitoria-Gasteizko Zuhatzu dorrea, BAG 206. Bere kokapena ez da egokia.**
- San Juan Tenplua, BAG 207
- San Miguel Tenplua, BAG 208

- **Zumelzu/Zumeltzu:**

Vitoria-Gasteizko herria, hiriburuaren Hegoaldean kokatua eta Zaldiaran Mendien hegalean.

Harriz egindako landa multzoen etxeak, batzuk ondo apainduak. Etxe modernoak ere badaude, zehazki ibai ondoan eraikitako txaleten urbanizazio bat. Era berean, nekazaritza pabilioiak ere ikusten dira.

Antzinako etheen artean dotoreagoa den baten bat aurkitzen dugu. Zehatz mehatz zurez eta adreiluz egindako bat konponketa bat behar du.

Kanposantua herriaren sarreran kokatuta dago.

Zumeltzuren hirigunean San Juan Bautista parrokiaren tenplua eraikuntza bikainena da. XVIII multzoa da, hala ere, erdi aroko ataria mantentzen du. BAG 188

Zumentzu Donejakue bidearen barruan dago.

Eusko Jaurlaritzak proposatutako elementua bere babeserako:

- Etxea 10 (11 Fitxa)

Datu arkeologikoak:

- Santa Marina Baseliza, BAG 186
- Santa María Baseliza, BAG 187
- Las Esquinas asentamendua, BAGGI 268
- Los Mojones asentamendua, BAGGI 269

Liburuki honen II ERANSKINEAN, Tokiko Erakunde Txkien Eraikitako Ondareari buruzko alderdi nagusiak batzen dituzten taulak:

- 1 Taula - TET-ko Ondare Historiko-Artistiko. I Maila: Eusko Jaurlaritzak kalifikatutako edo inbentariatutako eraikinak edo elementuak.
- 2 Taula - TET-ko Ondare Historiko-Artistiko. II Maila: Eusko Jaurlaritzak eta HAPOak kontuan hartu dituen tokiko edo udalerriko babesak daukaten eraikinak edo elementuak.
- 3 Taula - TET-ko Ondare Historiko-Artistiko II Maila: Egungo HAPOak baloratzen dituen tokiko edo udalerriko babes eraikin edo elementuak.

11.3.4 ONDARE ARKEOLOGIKOA

Vitoria-Gasteizko udalerriak Monumentu Multzo, monumentu edo landa gune babes legal espezifikoa daukan zerrenda garrantzitsu bat dauka. Ondasun kultural kalifikatuaren erregistroa edo Euskal Ondare Orokorraren inbentarioarekin bat datorrena eta egungo araudiarekin adostua dagoena.

2008-2010 bitartean kaleratu ziren txosten sektorialetan agertzen diren zerrendak eta kategoriak mantentzen dira, Ondare kultural zentroaren eskutik inbentario berri bat beharrezkoa izanik.

- Kalifikatutako ondasun kulturalak
 - **Arkaiako Arkeologia gunea** (EHAA, 148 ko 3-8-2000).
 - **Donejakue bidea 2/2012 Dekretua, urtarrilaren 10ekoa, Euskal Autonomia Erkidegotik pasatzen den Donejakue Bidearen zatia Monumentu Multzoa**

Katgoriarako Kultura Ondasuna Sailkatua izendatzeko. (EHAA 19zk, 2012.urteko urtarrilaren 27a).

- Hasitako Arkeologia guneak
 - **Kurtzemendi herrixka harresiaren Arkeologia gunea** (1995-10-16 ebazpena-EHAA, 2012. 1995-11-7)
- Inbentariatutako Arkeologi guneak
 - **Vitoria-Gasteizko Hirigunearen Arkeologia gunea**(EHAA 9, 15-1-1997). Objektu arkeologikoarekin nahitaezkoa da mugatutako eremuaren lurpeko azpiegiturretan eragiten dituzten obretan.
- Balizko arkeologia guneak (BAG) (Ebazpena, EHAA 1997-8-7).Zerrenda barne, jarraibide metodologikoen arabera:
 - Inbentarioari dagokion identifikazio zenbakia.
 - Izendapena
 - Eremu mugen tipologia, parentesien artean, bere definizioa hurrengoa da.
 - (A) Motakoak: Eraikinaren hormez barruko esparruak.
 - (B) Motakoak: Eraikinaren hormez barruko esparrua + 15 metro inguruan, kanpoen dauden puntuetatik hasita.
 - (C) Motakoak: Elementuak hartzen duen esparrua + 5 metro inguruan, kanpoen dauden puntuetatik hasita.
 - (D) Motakoak: Eraikinak eta berari atxikitako instalakuntzek hartzen duten esparrua.
 - (E) Motakoak: Planoan zehazten den esparrua.

Liburukiaren III ERASKINEAN Ondare Arkeologikoaren katalogoa agertzen da. 1 Taula: Ondare Arkeologikoa.

11.3.5 IBILBIDE KULTURALAK

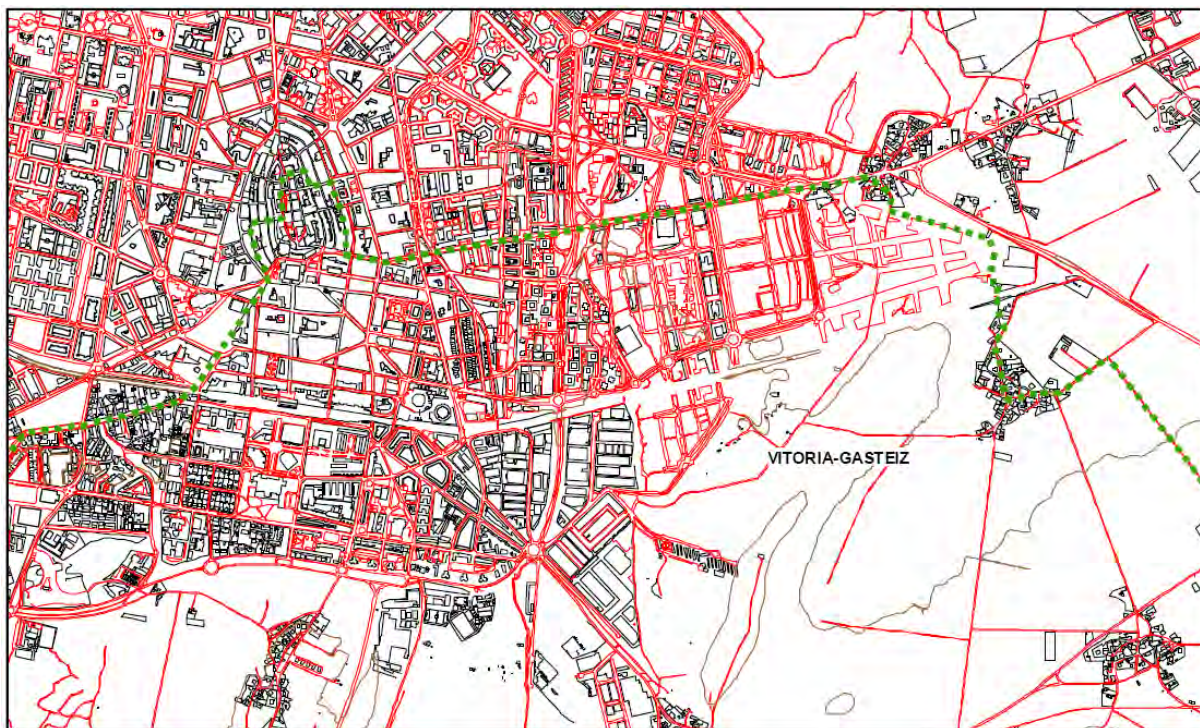
Balioan jarriz eta gure ondarea ezagutzera emateko helburuarekin ibilbide kultural ezberdinak ezarri dira Kultura Ondarearen ezagupena mesedegarri egiteko. Hala ere, Hasierako Azterketan proposatu ziren gehienak garatzeko zain daude.

Hurrengoak azpimarratzen ditugu:

- **Donejakue bideko ibilbidea: 2/2012 Dekretua, urtarrilaren 10ekoa, Euskal Autonomia Erkidegotik pasatzen den Donejakue Bidearen zatia Monumentu Multzoa kategoriako kultur Ondasun sailkatua izendatzea** (EHAA 19zk. 2012.urteko urtarrilak 27). Dokumentuak multzoak eta ondare elementuak lotzen ditu bidearen ibilbide osoan zehar.

Ibilbide hau, ibilbide fisikoaz gain ibilbide jarraitua eta ziurra dauka erromesentzako eta zeharkatzen dituen tokien Kultura Ondareak ikustea baimentzen du. Ezaugarri hauei dagokionez, ibilbide elkarreragileak eta tokiko izaera historiko-kulturalak nahasten ditu.

Iturria: Eusko Jaurlaritzak. 2/2012 Dekretua kultur ondasuna kalifikatua, Monumentu Multzok kategorian, EAetik pasatzen den Donejakue bidea.

Dokumentu honen IV. Eranskinean hurrengo zerrenda ezartzen da:

- *“Donejakue bideari lotutako bide historikoak”*, Argandoñatik Askartza arteko bidea eta Subillatik San Migelera arteko bide zaharra barne.
- *“Oinarrizko babes-maila izango duten zubiak”*, Alegria ibaiko zubia (Oreitia) eta Arkaiako 1 eta 2 zubiak.
- *“Donejakue Bideari lotutako monumentu-multzoak eta higiezinak. Babes berezia”*. Katedral berria, Estibalizko Santutegia; Jaiokundeko Ama Birjinaren eliza, San Prudentzio basilika, Santuaren jauregi etxea eta Simon de Anda jauregi-etxea.
- *“Donejakue Bideari lotutako monumentu-multzoak eta higiezinak. Babes berezia”*. San Pedro Eliza (Elorriaga), Kapareen junta-etxea (Elorriaga), San Julian eta Santa Basilisa eliza (Oreitia), Ortiz de Zarate familiaren jauregia (Oreitia), San Migel eliza (Askartza), Santa kolunba eliza (Argandoña), Diaz de Arkaiako jauregia (Arkaia), Jainkoaren Antzaldaketaren eliza (Gometxa), San Esteban eliza

(Subillana. Vitoria-Gasteiz), San Julian eta Santa Basilisa eliza (Ariñiz) etab. Besteak beste bere barnean daude.

- o “Donejakue Bideari lotutako eraikinen hondarrak”, Gurutzea (Armentia) edo Mariturriko iturria (Armentia).

Nahiz eta ibilbidea kentsolidatua egon, mugagarri historiko ezberdinen azalpen batekin osatu behar da, bere diseinuan aurkitu daitezkeenak (erantsitako planoak).

- **Erromatar galtzadaren ibilbidea (Iter XXXIV)**, Astorgako eta Burdeos lotzen ditu, barneko ibilbideak paraleloki mugitzen da, Udalerria Mendebaldetik Ekialdera zeharkatuz.

Ibilbide elkarreragileak sortzea proposatzen da, Erromatar Ibilbidea deritzona azpimarratzen dugu, garai horretako aztarnategiak lotuko dituztenak: Arkaia, Mariturri eta Atxa, Armentiatik pasatuz, eta aurreko ibilbide biak jarraituko dituenak, ia bere osotasunean.

- **Antzinako Vasco-Navarro trenbidearen ibilbidea berdea**, Arabako Lurralde Historikoaren ibilbide berdeen katalogoan dago. Vasco-Navarro ibilbidea Vitoria-Gasteiz zeharkatuz Nabarrako Estella geltokitik Gipuzkoako Mekolalde geltokiraino heltzen zen.

Gaur egun trenbidearen ibilbidea partzialki ibilbide berde batean bihurtu da bizikleta eta oinezkoentzako, aldi beran, bere ingurunean interesezko mugarrak ere badaude: zubiak, geralekuak eta geltokiak.

Iturria: Eusko Jaurlaritzak

- **Zadorra ibaia arroaren zubiak** Kultura Ondasuna bezala sailkatzen da, Monumentu Multzo kategoriarekin, Irailak 19ko 222/2017 Dekretuaren bidez.

Eusko Jaurlaritzak Zadorra ibaia arroaren 88 zubi balioan jartzen ditu eta babesten ditu, XV eta XX mendeen artean eraikitakoak. Banan-banan baloratuz gero, balio estetiko bat daukate baina bere garrantzia multzo bezala da, hau da, lurraldea egituratzen dutenak.

IV ERANSKINean, Ibilbideen Ondare Historiko eta kulturalari buruzko taula nagusienak daude:

- 1 Taula- Donejakue Bideko eta Zadorra Zubien Ondare Historiko Artistiko
- 2 Taula- Vasco-Navarro Trenbidearen interes kulturalako elementuak

11.4 PAISAIARI BURUZKO ALDERDIAK

ONDARE PAISAJISTIKOARI dagokionez, jarraian Plan Orokorreko helburuak garatzeko kontuan hartu beharreko esparru juridikoa garatzen da:

- 2000.urteetik Europak erreferentzia elementu bezala **Paisaiaren Europako Hitzarmena** (PEH) dauka, bere helburu ondare komunak babestu eta sustatzea da, orekan oinarrituta jasagarritasun garapena lortzeko harreman orekatsua eta atseginari esker eta behar sozial, ekonomiko eta ingurumenaren artean.

PEHri atxikitzearen ondorio den konpromisuetako bat paisaia lurralde-antolamenduko eta hirigintzako politiketan sartzea da, aldi berean bere politika kulturaletan, ingurunean, sozial eta ekonomikoetan integratzeko; **2007an Espainiak berronetsi zen (EAO, 31zk. 2008.urteko otsailaren 5ean)**. Indarrean sartu zen 2008.urteko martxoak 1ean.

- Autonomi mailara, **90/2014 Dekretua, ekainaren 3koa, EAEko lurralde-antolamenduan paisaia babestu**, kudeatu eta antolatzearen gainekoa (EHAA 112 zk. 2014ko ekainak 16), paisaiari buruzko zenbait elementu ezartzen eta erregulatzen ditu:
 - Lurralde plangintzaren bitarteko instrumentu eragileak: Katalogoak eta Paisaiaren zehaztapenak.
 - Instrumentu eragilea: Ekintza-planak.
 - Paisaiaren integratzearen azterlan instrumentua, zehaztutako jarduketak ziurtatzeko zuzenduak.
- Gaur egun berrikusketan dauden **EAEko Lurralde Antolamenduko Gidalerroak** (Hasierako onarpena), LAGen gabezia bat konpontzen dute; ingurune natural eta hiriko ingurunearen analisi morfologiko eta lurralde paisajistikoa.

LAGen Berrikusketak helburu bat bezala, dibertsitate biologikoa kontsolidatzea eta sistema naturalen jasangarritasun erabilera ikusten du. Aldi berean, paisaien ugaritasuna ere helburu bezala ikusten du, ingurunearen oinarritzko elementu bezala ikusiz eta lurraldearen identitatea adieraziz. Oinarritzko helburu bezala paisai deigarri bat lortzea definitzen du hurrengo eginkizunekin: udal planetan Paisai Ikerketak garatzearen beharra, abiapuntu bezala lurraldearen morfologia eta ezaugarriak hartu, biztanleria nukleoan barruan daukaten eragina, komunikazio bideak, etb...

Halaber, Ingurune Fisikoa zaintzeko eta kalitatea handitzeko oinarritzkoa da Paisaia kontsideratzea, bere garrantzia ezinbestekoa da diferentziazio faktore eta lehiarako abantaila bezala.

- **Araba Erdialdeko Lurralde Plan Partzialeko Antolamendu Arauetan lurraldeko** “Esku Hartzeko Moduak” lantzen dira. Paisaia eta ingurunekeo egitura akzioak aipatzen dira, lurralde loturak bereiztu egiten dituzte “gaiko ibilbideak” bezala; eta Vitoria-Gasteizen eragina dutenak azpimarratzen dira:
 - AE-6 Ingurunearen aprobetxamendurako ibilbidea, Vitoria-Gasteizko alde zaharreko hego-ekialdetik hasita, Mendiola eta Gamiz eremuen norabidean Iruaiz-Gaunara iritzi arte, Arabako Mendira bideratzeko.
 - AE-7 Araba Hegoaldeko eskualde arteko ibilbidea, Vitoria-Gasteizko hiriburuaren hegoaldetik hasita, Vitoriako Mendiatarako bidean Arabako Errioxara bideratuta Trebiñu zeharkatuz.
 - AE-8 Ipar-Mendebaldeko ordezko ibilbidea: Ibilbidea N-622 autobiarri paralelo izan beharko zen, Letonatik hurbil. Jarraian, Ipar-Ekialdetik abiatuz antzinako N-622 errepidea Murgiaraino.
 - AE-9 Donejakue Bidea: Vitoria-Gasteizko udalerrria ekialdetik mendebaldera zeharkatzen du. Ibilbidearen izaera turistiko-kulturala da.

Antolamendu arauetan, “erregulazio generikoen” barruan ingurune erregulazioa zehazten da. Besteak beste agertzen dira: paisai erregulazioaren zehaztapen orokorrak, LAGen zehaztapenak betez paisaia arloan.

- **EAEko Nekazaritza eta Basozaintzako LPS (17/2014 Dekretua, 2014ko irailaren 16koa)** paisaiari buruzko zehaztapenak kontutan hartzen ditu, hurrengoak azpimarratuz:
 - Aldaketa gutxiko paisaia bateko baldintzatzaile gainjarri baten aurreikuspena, LPS Araudiaren 76.artikuluan finkatua dago. Arabako kasuan lurzoruen muga LPSak aplikatu beharreko baldintzatzaile gainjarria Arabako Lurralde Historikoko paisaia berezien eta bikainen katalogoari jotzen du.
 - Irizpide paisajistikoak, baldintzatzaile hau daukaten lurzoruetan egongo dira, LPSaren 4.eranskinan ezarritako daudenak.

- Euskadin, paisaiaren aldeko hobekuntza konpromisua Garapen Iraunkorraren **Euskal Ingurunearen Estrategian (2002-2020)** agertzen da. Bertan aurkitu ahal dugu: **EAEko Paisaia Bikainen eta Berezien katalogoaren** elaborazioa eta ondorengo kontserbazio eta zaharberritzen planen idazketa katalogatutako paisaia bakoitzerako, proiektua 2005.urteko abenduan aurkeztu zen.
- **Arabako Lurralde Historikoko Paisaia Berezien eta Bikainen katalogoaren** (829/2005. Erabakia, irailaren 27ko Diputatuen kontseiluarena, 829zk) helburuak: lurraldearen paisaia bikain edo bereziak kontserbatzea, errealizatu edo zaharberritzea, ikerketa, inbentario eta kartografia ezberdinetan oinarritutako diagnostiko katalogoaren bidez.

Katalogoak 72 espazio mugatzen ditu, PEHeko irizpideetan oinarrituta. Lurraldean balio handiena daukaten alderdiak hurrengoak dira: Vitoria-Gasteizko Zadorra ibaian eragina dutenak, Badaiako Mendilerroan eta Arratoko Mendietan topatutako zonaldeetan, Arabako Lautadaren tontorretan, etb.